

บทที่ ๒

จริต ๖ ในพระพุทธศาสนา

จริต ๖ เป็นหลักพุทธธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยเมื่อกล่าวถึงเรื่องของจริตนั้นจะมุ่งเน้นไปที่การมองลักษณะของปุณฺณที่เป็นพื้นเพนิสัย หรือจิตที่อยู่ในตัวตนของแต่ละคนเป็นหลัก ซึ่งมีทั้งส่วนดีและส่วนที่เสียที่แตกต่าง และปะปนกันไป มนุษย์เรานั้น トラบใดที่ยังไม่ได้เข้าสู่การฝึกจิตให้ดีแล้ว และยังคงดำเนินชีวิตอย่างเช่นธรรมดาสามัญเป็นปุณฺณคนเดินดิน ก็ย่อมมีจริตในตัวครบทั้ง ๖ จริต ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาเรื่องของจริต ๖ เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะช่วยให้มนุษย์เรารู้จักตัวเองมากขึ้นพร้อมทั้งเป็นหนทางที่จะนำไปสู่การพัฒนาตัวเองได้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการทำการศึกษารื่องของจริต ๖ ในพระพุทธศาสนา ตามลำดับหัวข้อต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของจริต

คำว่า “จริต” นั้นมีรากศัพท์ของคำมาจากภาษาบาลี คือคำว่า จรุ(๑) แปลว่า เทียบไป ประพฤติ เมื่อนำ จร ธาตุ + ต ปัจจัยในกริยาภิกตฺก ซึ่งกฎของ ต ปัจจัยมีอยู่ว่า ถาลงหลังธาตุตัวใด ให้ลบที่สุดธาตุของศัพท์นั้นเสีย แต่ถ้าไม่ลบที่สุดธาตุ ให้ลง อิ อากม จึงได้คำว่า จริต ซึ่งจริตใช้เป็นคำคุณศัพท์ เพื่อขยายคำนาม เช่น รากจริต โทสจริต โมหจริต เป็นต้น หากใช้ในรูปคำนามเพียงคำพ้องจะมีรูปเป็น “จริยา” สำเร็จรูปมาจาก จร ธาตุ + ญย ปัจจัย โดยใช้อดีตติลงค์

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^๒ และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี^๓ กล่าวถึง “จริต” โดยใช้เป็นคำนาม โดยแสดงเป็นรูปคำว่า รากจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา และวิตักกจริยา

ส่วนในคัมภีร์อภิธรรมมัตตสังคหะ มีรูปคำว่า รากจริตา โทสจริตา โมหจริตา สัทธาจริตา พุทธิจริตา และวิตักกจริยา

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้กล่าวอธิบายถึงคำว่า “จริยา” ว่าหมายถึง จริยา ๑๔ ประการ คือ รากจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธิจริยา วิตักกจริยา รากโทสจริยา รากโมหจริยา โทสโม

^๑ พระมหาเทียบ สิริญาโณ (มัลย์), การใช้ภาษาบาลี, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย., ๒๕๔๓), หน้า ๒๑๐.

^๒ คุรยละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๖.

^๓ คุรยละเอียดใน พระญาณชชะ,ปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาสน์ไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒) , หน้า ๘๑๕,๘๒๒-๘๒๔.

หจรียา รากโทสโมหจรียา สัทธาพุทธิจรียา สัทธาวิตกจรียา พุทธิวิตกจรียา และสัทธาพุทธิวิตกจรียา และได้กล่าวถึงบุคคล ๑๔ ประเภทซึ่งตรงกันกับ ๑๔ จรียาที่กล่าวมา คือ รากจรีต โทสจรีต โมหจรีต สัทธาจรีต พุทธิจรีต วิตกจรีต รากโทสจรีต รากโมหจรีต โทสโมหจรีต รากโทสโมหจรีต สัทธาพุทธิจรีต สัทธาวิตกจรีต พุทธิวิตกจรีต และสัทธาพุทธิวิตกจรีต อนึ่ง จรียาอย่างอื่นก็ยังมีอยู่ เช่น คณหาจรียา ทิฏฐิจรียา มานจรียา และในส่วนของ กรณีโลกะและจรีตที่เหลือมีความหมายไม่แตกต่างกันจากที่กล่าวมานี้^๔ ซึ่งในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็ได้มีการกล่าวรายละเอียดของจรียา ๑๔ ประการนี้ไว้เหมือนกัน แต่ให้ผู้ศึกษาเข้าใจโดยสังเขปว่ามีจรียาเพียง ๖ อย่างเท่านั้น^๕

ดังนั้น จรีต จึงมีความหมายว่า ความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่งอันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน, พื้นเพของจิต, อุปนิสัย, พื้นนิสัย, แบบหรือประเภทใหญ่ ๆ แห่งพฤติกรรมของคน ตัวความประพฤติเรียกว่า จรียา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้น ๆ เรียกว่าจรีต ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไป คือ

(๑) รากจรีต หมายถึง ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวรั้งาม

(๒) โทสจรีต หมายถึง ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด

(๓) โมหจรีต หมายถึง ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางหลงใหลเมื่องง งมงาย

(๔) สัทธาจรีต หมายถึง ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ่ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย

(๕) พุทธิจรีต หรือ ญาณจรีต หมายถึง ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา

(๖) วิตกจรีต หมายถึง ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ, ประพฤติหนักไปทางนึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน^๖

^๔ ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ จากต้นฉบับภาษาอังกฤษของพระเอซาราและคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๕๕-๕๖.

^๕ ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๗.

เมื่อพิจารณาจากรากศัพท์และคำแปลข้างต้น จะเห็นได้ว่าคำว่า “จริต” เป็นคำที่กินความหมายกว้าง โดยเน้นแนวทางการแสดงออกทางพฤติกรรมด้วยความเคยชิน หรือหนักไปทางใดทางหนึ่ง หรือเป็นอาการระคนกันหลาย ๆ ทาง

จากการสัมภาษณ์ พระธรรมมัจฉาจารย์ วิ.(หลวงปู่ทอง สิริมฺจฺโล) และพระครูภาวนาวิรัช (สุพันธ์ อาจิณฺณสีโล) กล่าวว่า ถ้าวิเคราะห์คำว่าจริต ในปัจจุบัน จะเป็นลักษณะนิสัยที่เป็นสภาพความเร่งด่วน แต่ละบุคคลอาจมีพื้นเพนิสัยหนักไปทางใดทางหนึ่งตามปัจจุบันอารมณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งไม่คงที่อาจจะเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมขณะนั้นเป็นตัวกำหนดจริต แต่พื้นเพเดิมของจิตก็ยังปรากฏมีปะปนอยู่ตลอดเวลา

๒.๒. ประเภทของจริต

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ทำให้พบเรื่องราวที่กล่าวถึงเรื่องของจริตเป็นจำนวนมาก โดยพบในคัมภีร์ที่สำคัญ ได้แก่ พระไตรปิฎก คัมภีร์ปรมัตถทีปนี อรรถกถามหาสติปัฏฐานสูตร คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ คัมภีร์เนติปกรณ์ ซึ่งมีการแบ่งจริตออกเป็นหลายแนวทาง ซึ่งผู้วิจัยพอสรุปออกได้เป็น ๓ แนวทางหลัก ตามที่มีปรากฏในคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ การแบ่งจริตเป็น ๖ ประเภท คือ ในพระไตรปิฎก พระสารีบุตรได้กล่าวยกย่องพุทธคุณของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วย “พุทธจักขุ” นั้นว่า พระผู้มีพระภาคทรงทราบ (๑) บุคคลนี้มีราคจริต (๒) บุคคลนี้มีโทสจริต (๓) บุคคลนี้มีโมหจริต (๔) บุคคลนี้มีวิตกจริต (๕) บุคคลนี้มีสัทธาจริต (๖) บุคคลนี้มีญาณจริต” ซึ่งในพระไตรปิฎกใช้จริตข้อที่ ๖ ว่าญาณจริต ส่วนคัมภีร์อื่นๆ ใช้คำว่า พุทธิจริต ทั้งนี้แนวทางการแบ่งจริต ๖ นี้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมาก ซึ่งในแต่ละคัมภีร์กล่าวถึงจริต ๖ ได้สอดคล้องกันเป็นส่วนใหญ่ ดังในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวถึงจริยา ๖ อย่าง คือ (๑) ราคจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธาจริยา พุทธจริยา และ (๖) วิตกกจริยา^๖ และในคัมภีร์วิมุตติมรรค ก็ได้กล่าวถึงบุคคล ๑๔ ประเภท มี (๑) ราคจริต (๒) โทสจริต (๓) โมหจริต (๔) สัทธาจริต (๕) พุทธจริต (๖) วิตกจริต เป็นเบื้องต้น^๗ ซึ่งมีความหมายสอดคล้องและเป็นไปในแนวทางเดียวกัน นอกจากนี้ยังรายละเอียดของจริต ๖ ประเภทนี้อยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอีก

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๘, (นนทบุรี : พิมพ์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๘๕ – ๑๘๖.

^๗ บ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐, บ.ญ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

^๘ รวบรวมใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๖-๑๘๒.

^๙ รวบรวมใน พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕-๖๒.

คือ คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ^{๑๑} และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี^{๑๒} โดยการกล่าวถึง จริต ๖ นั้น มีจุดประสงค์ที่มุ่งเน้นไปสู่การเตรียมตัวเพื่อพัฒนาปัญญาของบุคคลที่มีจริตต่างกัน แล้วเลือกแนวทางการเจริญสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการ เป็นหลัก

๒.๒.๒ การแบ่งจริตเป็น ๒ ประเภท มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา คือ (๑) คัมภีร์เนตติปกรณ์^{๑๓} และ (๒) อรรถกถา(มหาสติปัฏฐานสูตร)^{๑๔} มีแนวทางการแบ่งจริตเป็น ๒ ประเภท คือ ตัณหาจริต และ ทิณฺณุจริต ซึ่งจริต ๒ ประเภทนี้มุ่งเน้นเพื่อการเจริญสติปัฏฐานเป็นหลัก โดยได้แบ่งจริตและศึกษาสภาพความแก่กล้าของปัญญาเพื่อเป็นเครื่องช่วยเลือกหมวดในการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งนอกจากจะพบการแบ่งจริต ๒ ประเภทในคัมภีร์เนตติปกรณ์และอรรถกถา(มหาสติปัฏฐานสูตร) แล้ว ผู้วิจัยยังได้ค้นพบร่องรอยของตัณหาจริต และ ทิณฺณุจริตในคัมภีร์อื่นอีก คือ คัมภีร์วิมุตติมรรค^{๑๕} และคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๑๖} โดยได้กล่าวถึงตัณหาจริต และ ทิณฺณุจริต ไว้อีกหมวดหนึ่งโดยนำไปรวมกับ มานะจริต เป็นจริต ๓ และอธิบายต่อว่า ตัณหาที่ไ้แก่ราคะ มานะก็ประกอบกัวยราคะเช่นกัน เพราะฉะนั้น ตัณหาและมานะจึงจัดเป็นราคะจริต ส่วนทิณฺณุจริตก็บวกเข้าอยู่ในโมหะจริตเพราะทิณฺณุมีโมหะเป็นเหตุให้เกิด จะเห็นได้ว่าการแบ่งจริตเป็น ๒ ประเภท คือ ตัณหาจริต และ ทิณฺณุจริตนี้มีความเก่าแก่มาแต่เดิมทีเดียว เพราะพบในเนตติปกรณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์ประเภทปกรณวิเสศ สันนิษฐานว่าแต่งในสมัยพุทธกาลโดยพระมหากัจจายนะ ผู้เป็นเลิศในการอธิบายความย่อให้พิสดาร และได้รับการสังคายนาพร้อมกับพระไตรปิฎกในปฐมสังคายนา^{๑๗}

จากการที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าในเรื่องของจริตที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ว่า มีการจำแนกจริตออกเป็น ๒ แนวทางใหญ่ๆ คือ (๑) จริต ๖ และ (๒) จริต ๒ โดยจริต ๖ มุ่งเน้นเพื่อการเจริญสมถกรรมฐาน ๔๐ ส่วนการแบ่งจริตเป็น ๒ มีไว้สำหรับการเจริญสติปัฏฐาน

ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัย มุ่งเน้นที่จะศึกษาในเรื่องของ จริต ๖ ประเภทเท่านั้น และจะได้กล่าวถึงรายละเอียดของจริต ๖ ในหัวข้อต่อไป

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน สงฺกห.(ไทย) ๕๕.

^{๑๒}ดูรายละเอียดใน พระญาณธระ,ปรมัตถทีปนี, หน้า ๘๑๕,๘๒๒-๘๒๔.

^{๑๓}ดูรายละเอียดใน เนตติ (ไทย) หน้า ๗๔-๘๐.

^{๑๔}ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ.(ไทย) ๒/๒/๓๓๒/๒๓๘.

^{๑๕}ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ,วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕-๖๒.

^{๑๖}ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๖-๑๘๒.

^{๑๗}สุเมธ โสพท, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๖.

๒.๓ จริต ๖ ในพระพุทธศาสนา

ตามที่ได้ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าเรื่องของจริต ที่พบในคัมภีร์ที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในหัวข้อที่ผ่านมานั้น ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึงเฉพาะเรื่องของจริต ๖ โดยละเอียดต่อไป ดังนี้

๒.๓.๑ ความเป็นมาของจริต ๖

จากการที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าเรื่องของจริต ทำให้พบที่มาของจริต ๖ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่เป็นหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุด มีปรากฏรายละเอียดไว้ โดยพระสารีบุตรได้กล่าวยกย่องพุทธคุณ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุนั้น ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ (๑) บุคคลนี้มีราคะจริต (๒) บุคคลนี้มีโทสะจริต (๓) บุคคลนี้มีโมหะจริต (๔) บุคคลนี้มีวิตะกจริต (๕) บุคคลนี้มีสัทธาจริต (๖) บุคคลนี้มีญาณจริต ...”^{๑๗}

ซึ่งในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องของจริต ๖ ไว้อย่างย่อ ๆ เท่านั้น แต่ถ้าหากจะพิจารณาโดยละเอียดแล้ว คำโครงที่มาในเรื่องของจริต ๖ นี้จะมีปรากฏรายละเอียดอยู่อีกมากในพระไตรปิฎก ซึ่งจะมีได้กล่าวถึงรายละเอียดเรื่องของจริต ๖ โดยตรงแต่จะกล่าวถึงโดยอ้อม ก็จากรื่องราวของพระอรหันตสาวกทั้งหลายที่ได้ตรัสรู้ธรรมหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแสดงธรรมสั่งสอน แม้กระทั่งตอนเริ่มแรกที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ ได้ทรงตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลกแล้วทรงเห็นว่ายังมีบุคคลผู้ที่สามารถรู้ธรรมตามได้อีกมาก และหลังจากนั้นได้ออกเผยแผ่และประกาศพระศาสนาด้วยพระองค์เอง โดยทรงพิจารณาเลือกธรรมในการสั่งสอนสัตว์โลกให้เหมาะสมกับบุคคลนั้น จนบุคคลผู้นั้นได้บรรลุอรหัตตผล ยกตัวอย่างเช่นในกรณีของ พระองคุลิมาล พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณแล้วว่า องคุลิมาลเป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดมาก่อนอยู่แล้ว แต่หลงผิดไปในความชั่วเพราะได้รับการยั่วยุ และการสั่งสอนไปในทางผิด จึงทรงแสดงธรรมโปรดจนองคุลิมาลกลับตัวเป็นคนดี ได้บวชเป็นพระสาวกและได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ในที่สุดนอกจากนี้จะได้เห็นได้ว่ายังมีเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวถึงจริต ๖ โดยอ้อมผ่านลักษณะของการแสดงธรรมเพื่อโปรดบุคคลต่าง ๆ ภายหลังอีกมากและยังมีอีกหลายนัยยะในพระไตรปิฎกที่ได้กล่าวถึง ได้มีนัยสำคัญพอแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของจริต ๖ ได้โดยอ้อม เช่น

(๑) พระพุทธองค์ได้ให้ข้อสังเกตว่าบุคคลทั้งหลายในโลกนี้มักคบหากันเพราะมีธาตุที่ตรงกัน คือคนที่มีอุปนิสัย หรือจริตที่คล้ายกันจะมากบหากัน เช่นคนมีปัญญามากมักคบหากับผู้มีปัญญามากด้วยกัน เป็นของธรรมดาที่มีในโลก มีรายละเอียดในจกกรมสูตร พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้พระภิกษุเห็นว่าพระภิกษุมักอยู่รวมกันโดยธาตุ เช่นผู้มีปัญญามากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระสารีบุตร

^{๑๗} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐ , บ.จ. (ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

ผู้มีฤทธิ์มากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระโมคคัลลานะ ผู้ที่ใฝ่ต่อสูตตะจะอยู่รวมกลุ่มกับพระอานนท์ และผู้มีความปรารถนาลามจะไปอยู่รวมกลุ่มกับเทวทัตเป็นต้น และทรงสรุปท้ายพระสูตรว่า “แม้ในอดีต แม้ในอนาคต แม้ในปัจจุบันนี้ สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยแล้ว ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยงาม ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยงาม”^{๑๘} เรื่องนี้อาจให้นัยยะเป็น ๒ คือประการที่หนึ่งเราสามารถสังเกตอุปนิสัยของตนเองได้จากกลุ่มเพื่อนสนิท เช่นเพื่อนทุกคนในกลุ่มที่สนิทของเราเป็นคนโมโหง่าย แสดงว่าเรามีแนวโน้มเป็นพวกโทสะแรงเช่นเดียวกัน ประการที่สอง เรื่องนี้มีนัยยะว่า หากเราต้องการเป็นคนเช่นไร ให้นำตัวเข้าไปสมาคมคบหากับคนเช่นนั้น^{๑๙}

(๒) รายละเอียดในปวารณาสูตร พระพุทธเจ้าพระองค์ทรงปรารภถึงหมู่ภิกษุสงฆ์จำนวน ๕๐๐ รูปที่แวดล้อมพระองค์อยู่ ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ด้วยการจำแนกประเภทของพระอรหันต์ว่าบรรดาภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านี้ ภิกษุ ๖๐ รูปเป็นผู้ได้วิชา ๓ อีก ๖๐ รูปได้อภิญญา ๖ อีก ๖๐ รูปได้อุภโตภาควิมุตติ ส่วนที่เหลือเป็นผู้ได้ปัญญาวิมุตติ ซึ่งหากพิจารณาจากการรวมตัวเลขแบบนี้จะได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ โดยกลุ่มแรกเป็นผู้ได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ และ อุภโตภาควิมุตติ มีจำนวนรวมกัน ๑๘๐ รูป ซึ่งในจำนวนนี้หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ ส่วนกลุ่มที่สอง จำนวน ๓๒๐ รูปที่เหลือ เป็นพวกปัญญาวิมุตติ หลุดพ้นด้วยการเจริญปัญญา จึงสามารถแบ่งประเภทของการบรรลุอรหันต์ผลออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) ผู้หลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิ (ผู้ได้วิชา ๓ อภิญญา ๖ และ อุภโตภาควิมุตติ) และ (๒) ผู้หลุดพ้นด้วยกำลังปัญญา เรื่องนี้พอจะสรุปให้เห็นว่า บุคคลมี ๒ ประเภท คือประเภทที่สามารถทำสมาธิได้จนถึงฌาน และเป็นผู้ที่ไม่สามารถทำฌานได้แต่หลุดพ้นด้วยการเจริญปัญญามีมากกว่า ทั้ง ๒ ประเภทนี้สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ได้ แต่มีความแตกต่างกันตรงที่พวกแรกเมื่อสำเร็จแล้วจะมีความสามารถพิเศษที่สูงกว่า^{๒๐}

สุเมธ โสภส ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน ได้เสนอข้อคิดเห็นจากการแบ่งประเภทบุคคลโดย ประเภทของการบรรลุอรหันต์ผล ข้างต้นนี้ว่า

“จากการแบ่งกลุ่มบุคคลตามตัวเลขสถิติดังกล่าวสามารถบ่งให้เห็นว่า คนส่วนใหญ่สำเร็จอรหันต์ได้ด้วยแนวทางปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยวิธีวิปัสสนาหน้าสมณะ) นี้เอง ดังนั้นในฐานะที่เป็นชาวพุทธที่มุ่งหวังการบรรลุธรรม ควรต้องประเมินตนเองว่าสามารถทำสมาธิได้ถึงฌานหรือไม่ หากทำได้ควรเลือกแนวทางสมถยานิก(สมถนำหน้าวิปัสสนา) แต่หากไม่สามารถทำได้ ก็

^{๑๘}ดูรายละเอียดใน ส.นิ.(ไทย) ๑๖/๕๕/๑๘๗.

^{๑๙}สุเมธ โสภส, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๗.

^{๒๐}ดูรายละเอียดใน ส.ส.(ไทย) ๑๕/๒๑๕/๓๑๓.

ควรเลือกเดินแบบยานิก (วิปัสสนานำหน้าสมณะ) ซึ่งเป็นแนวทางที่คนส่วนมากดำเนินจนถึงอรหัตต์ได้”^{๒๑}

(๓) รายละเอียดดังปรากฏในปาสราติสูตร คือ เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงเห็นว่าธรรมที่ทรงตรัสรู้เป็นของละเอียดและประณีต ยากที่จะมีผู้รู้เห็นตาม จึงมีพระทัยในการชวนชวนน้อยในการที่จะทรงประกาศธรรมของพระองค์ ครั้นสัทัมบดีพรหมได้ทราบความคำรึนั้น จึงได้มากราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าได้โปรดแสดงธรรม พระพุทธองค์จึงทรงตรวจดูอุปนิสัยของสัตว์โลก แล้วจึงเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายจุذبัว ๓ เหล่า คือ บางเหล่ายังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ บางเหล่าอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าอยู่พ้นน้ำไม่แต่น้ำ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐลีในดวงตาน้อย มีฐลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทรม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก จึงได้ตัดสินพระทัยที่จะเผยแผ่พระธรรม เนื่องจากทรงเล็งเห็นสัตว์ที่มีอุปนิสัยที่จะรู้ตามได้ยังพอมืออยู่”^{๒๒} จากเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงแบ่งบุคคลเป็น ๓ ระดับ ซึ่งทรงเปรียบเป็นดอกบัว ๓ เหล่า โดยบัวเหล่าที่ ๑ อยู่ใต้น้ำ บัวเหล่าที่ ๒ อยู่เสมอน้ำ และบัวเหล่าที่ ๓ โผล่พ้นน้ำ”^{๒๓} แสดงถึงทรงเห็นอุปนิสัยและความสามารถในการรับธรรมะหรือบุคคลที่จะสามารถสอนให้รู้ตามได้ ๓ ระดับคือ รับรู้ธรรมะและสามารถสอนให้รู้ตามได้ยาก ได้ปานกลางและได้ง่ายตามลำดับ ซึ่งการจำแนกคนแบบนี้มีส่วนทำให้พระพุทธเจ้าทรงเกิดมหากุณาจิต ตัดสินพระทัยในการประกาศพระศาสนา ด้วยเห็นว่ามีคนจำนวนหนึ่งสามารถรู้ธรรม เห็นธรรม ตามพระองค์ได้ มีคนบางส่วนรู้ธรรมยาก และอีกบางส่วนยากมากที่จะรู้ธรรมตามพระองค์ ด้วยเหตุนี้พระพุทธองค์ทรงเลือกประกาศพระธรรมคำสอนแก่ผู้ที่สมควรได้รับพระธรรมโดยลำดับ และทรงไม่ได้คาดหมายให้ทุกคนต้องมานับถือแนวทางของพระองค์ที่ทรงประกาศ ในเรื่องนี้ต่อมาภายหลังได้มีคัมภีร์ชั้นอรรถกถา อธิบายขยายความเพิ่มเติม โดยได้กล่าวถึงลักษณะบุคคล ๔ ประเภท เปรียบดอกบัว ๔ เหล่า คือ

(๔) รายละเอียดดังที่ปรากฏในเกสิสูตร ซึ่งพระสูตรนี้ปรารภการสนทนากันระหว่างพระพุทธเจ้ากับครุฬิกม้าชื่อเกสิสารถิ ซึ่งในการสนทนา เกสิสารถิถามพระพุทธองค์ว่า พระพุทธองค์นั้นมีวิธีฝึกคนอย่างไร พระพุทธองค์ก็ทรงย้อนถามนายเกสิว่า แล้วท่านฝึกม้าอย่างไร นายเกสิสารถิตอบว่าเขามีวิธีฝึกม้า ๔ อย่าง คือ (๑) ฝึกแบบสุภาพสำหรับม้าเชื่อง (๒) ฝึกแบบรุนแรงสำหรับม้าพยศ (๓) ฝึกแบบผสม (๔) ส่วนม้าที่ฝึกไม่ได้ก็ฆ่าทิ้งเสียเพื่อมิให้เสียชื่อเสียงครุฬิกม้า ซึ่งพระองค์

^{๒๑} สุเมธ โสภท, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๗.

^{๒๒} ุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗.

^{๒๓} ุรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗.

ก็ตรัสตอบว่าพระองค์เป็นสารถิฝึกนุรุษก็ใช้ ๔ วิธีเช่นกัน คือ (๑)ฝึกแบบสุภาพ (๒)ฝึกแบบรุนแรง (๓)ฝึกแบบผสม (๔)ผู้ที่ฝึกไม่ได้ก็ทรงดการสอนเสีย^{๒๔} จากเรื่องนี้สามารถชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแบ่งประเภทของบุคคลเป็น ๔ ประเภท คือ (๑) บุคคลผู้ฝึกง่าย สมควรฝึกแบบสุภาพ (๒) บุคคลผู้ฝึกยาก สมควรฝึกแบบรุนแรง (๓) บุคคลผู้ที่สมควรฝึกทั้ง ๒ แบบ และ (๔) บุคคลผู้ที่ไม่สมควรแก่การฝึกหรือฝึกไม่ได้แล้วก็ทรงดการสอนเสีย จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงทราบอุปนิสัยของผู้ที่เข้ารับการฝึก จึงทรงมอบแนวทางที่เหมาะสมให้สมควรแก่การฝึก โดยท่านมิได้บังคับให้ทุกคนปฏิบัติอย่างเดียวกัน แต่ทรงมอบจุดควัตร ๑๓ ให้เป็นทางเลือกตามประเภทของผู้ฝึกแบบรุนแรง ส่วนผู้ที่ไม่สามารถฝึกได้พระพุทธองค์ทรงจัดตั้งเสียดังเช่นกรณีพระเวทัตเป็นต้น

(๕) ปรากรายละเอียดในปโตทสูตร พระพุทธเจ้าทรงปรารภม้าอาชาไนย (๑)บางตัวเพียงเห็นเงาปลุกก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๒) บางตัวเพียงถูกแทงปลุกที่ชน ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๓) บางตัวเพียงถูกแทงปลุกที่ผิวหนัง ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ (๔) บางตัวเพียงถูกแทงปลุกที่เนื้อถึงกระดูก ก็ตั้งใจรับฟังคำสั่งของสารถิ เปรียบดังนุรุษอาชาไนย ๔ จำพวกที่รับรู้ความทุกข์และความตายได้อย่างรวดเร็วและรีบหันมาบำเพ็ญเพียรเพื่อออกจากวัฏสงสาร^{๒๕} ในเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงแบ่งนุรุษอาชาไนย ไว้ ๔ ประเภทคือ (๑)นุรุษอาชาไนยผู้เจริญเพียงได้ฟังข่าวความทุกข์หรือความตายของผู้อื่นก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร (๒)นุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพียงได้ประสบพบเห็นความทุกข์หรือความตายของผู้อื่นด้วยตนเองก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร (๓)นุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพียงเห็นญาติของตนประสบความทุกข์หรือความตายก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร (๔)นุรุษอาชาไนยผู้เจริญ เพียงตนเองได้รับความทุกข์ก็สลดสังเวช จึงเริ่มบำเพ็ญเพียร จะเห็นว่าแต่ละคนมีความสามารถในการรับรู้ไม่เท่ากัน พระองค์จึงทรงอนุญาตให้บางคนบวช ด้วยความเห็นภัยในวัฏสงสารแล้ว แต่บางส่วนพระองค์ทรงประทานแนวทางแห่งมรรคาธรรมให้ดำเนินโดยไม่ต้องบวชเพราะยังไม่ต้องการหลุดพ้นอย่างรวดเร็วเพราะยังไม่เห็นภัยในวัฏสงสาร

จากที่ได้กล่าวถึงรายละเอียดต่าง ๆ ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงได้วางแนวทางของบุคคลและพื้นเพนิสัยของสัตว์โลกเอาไว้ เพื่อที่จะทรงสามารถหาแนวทางชี้แนะและสั่งสอนด้วยวิธีที่แตกต่างกันออกไปตามจริต หรือ นิสัย ของบุคคลประเภทนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่าแนวทางต่างๆ ที่ทรงวางไว้เป็นสิ่งที่พื้นฐานที่บ่งบอกได้ถึงความเป็นมาของจริตทั้ง ๖ ประเภทได้เช่นกัน ซึ่งในเรื่องของจริต ๖ ที่ได้ชี้แจงมาตั้งแต่ต้นว่า เกิดจากการที่พระสารีบุตรได้กล่าวยกย่องพุทธคุณ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงมีพระจักขุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุนั้น ว่า “พระผู้มีพระภาคทรง

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๑๑/๑๖๕.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน อภ.จตุกก(ไทย) ๒๑/๑๑๓/๑๗๒.

ทราบว่า (๑) บุคคลนี้มีราคะจริต (๒) บุคคลนี้มีโทสะจริต (๓) บุคคลนี้มีโมหะจริต (๔) บุคคลนี้มีวิตกจริต (๕) บุคคลนี้มีสัทธาจริต (๖) บุคคลนี้มีญาณจริต ...^{๒๖} นี้ต่อมาภายหลังได้มีคัมภีร์ชั้นหลังได้แก่ คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ และ คัมภีร์ปรมัตถทีปนีได้อธิบายขยายรายละเอียดเรื่องของจริต ๖ ไว้อีกจำนวนมาก ดังจะได้ศึกษาต่อในหัวข้อต่อไป

๒.๓.๒ ลักษณะเฉพาะของจริต ๖

จริต ๖ ที่อยู่ในตัวบุคคล มีลักษณะเฉพาะตัวแตกต่างกันไป ซึ่งสามารถกล่าวถึงรายละเอียดคุณสมบัติที่แตกต่างกันได้โดยประเภทของจริต มี ๖ ประเภทคือ

(๑) ราคะจริต ความประพฤตินั้นไปด้วยอำนาจราคะ

พระพรหมคุณาภรณ์(ประยูร ปยุตโต) ได้สรุปความหมายของ ราคะจริต ว่า หมายถึง ผู้มีราคะเป็นความประพฤติกติ, ประพฤติหนักไปทางรักสวรั้งาม^{๒๗}

ลักษณะของบุคคลผู้เป็นราคะจริต ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้อธิบายว่า บุคคลราคะจริตจะมองดูรูปเหมือนหนึ่งเขาไม่เคยเห็นมาก่อน เขามองไม่เห็นข้อเสียของรูปนั้นและไม่ได้พิจารณาสิ่งเหล่านั้น เขาไม่ได้พิจารณาคุณค่าความดีแม้เพียงเล็กน้อยของรูปนั้น เขาไม่สามารถเป็นอิสระ จากความต้องการในรูปารมณ์นั้นได้ แม้หลังจากพิจารณาแล้วเขาก็ยังไม่สามารถที่จะเป็นตัวของตัวเองได้ เขามีการทำทางไปแนวทางเดียวกัน พึงทราบว่าบุคคลนั้นเป็นราคะจริตด้วยอาการอย่างนี้^{๒๘} ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายไว้อย่างสอดคล้องกันว่า คนราคะจริตเห็นรูปที่น่ารื่นรมย์ใจสักหน่อย ก็จ้องดูเสียนานเหมือนกับว่าเกิดความพิศวงจิตใจในส่วนดีของรูป แม้จะมีส่วนเสียเล็กน้อยก็ไม่ถือสาอะไร ทั้งที่เห็นกับตา เมื่อจะจากก็อยากจะทำจากไปให้พ้น จากไปทั้งที่มีความอาลัยอยู่ด้วย^{๒๙} สอดคล้องกับที่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ พระธรรมมังคลาจารย์ (หลวงปู่ทอง สิริมฺจฺโล) ได้กล่าวว่า คนราคะจริตนั้นจะหลงใหลและติดอยู่กับความสวยงาม โดยมีตัวหลักดันเป็นความกำหนัดยินดี^{๓๐}

จึงพอสรุปลักษณะของคนราคะจริต ได้ว่า บุคคลราคะจริตจะมีสภาวะจิตที่หลงติดในรูป รส กลิ่น เสียงและสัมผัสจนเป็นอารมณ์ มีลักษณะ บุคลิกดี มีมาด น้ำเสียงนุ่มนวลไพเราะ ติด

^{๒๖} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐ , บ.จ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๕.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระธรรมมังคลาจารย์ (หลวงปู่ทอง สิริมฺจฺโล), เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร , ๒๕ มกราคม ๒๕๕๖.

ในความสวย ความงาม ความหอม ความไพเราะ ความอร่อย ไม่ชอบคิด แต่ช่างจินตนาการเพื่อฝัน มีจุดแข็ง คือ มีความประณีตอ่อนไหว และละเอียดอ่อน ช่างสังเกต เก็บข้อมูลเก่ง มีบุคลิกหน้าตาเป็นที่ชอบและชื่นชมของทุกคนที่เห็น วาจาไพเราะ เข้าได้กับทุกคน เก่งในการประสานงาน การประชาสัมพันธ์และงานที่ต้องใช้บุคลิกภาพ จุดอ่อน คือ ไม่มีสมาธิ ทำงานใหญ่ได้ยาก ไม่มีเป้าหมายในชีวิต ไม่มีความเป็นผู้นำ ขี้เกรงใจคน ขาดหลักการ มุ่งแต่บำรุงบำเรอผัวสะทั้ง ๕ ของตัวเอง คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ชอบพูดคำหวานแต่อาจไม่จริง อารมณ์รุนแรงช่างอิจฉา ริษยา ชอบปรองดอง^{๓๑}

(๒) โทสจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโทสะ

พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้สรุปความหมายของ โทสจริต ว่า ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยหนักไปทางโทสะ ประพฤติหนักไปทางใจร้อน หงุดหงิด รุนแรง^{๓๒}

จากการที่ได้สัมภาษณ์ พระครูภาวนาวิรัช (สุพันธ์ อาจิณฺณสีโล) ท่านกล่าวว่า คนโทสจริตนั้น จะไม่ชอบผินตัวเองกับความไม่พอใจ คือแสดงอาการออกมาอย่างชัดเจนมีเกิดความขัดใจ หรือจะแสดงอาการต่อต้าน เมื่อรู้สึกว่สิ่งที่ได้ยินได้ฟังมานั้นขัดแย้งกับความคิดตัวเอง จึงเกิดอาการฉุนเฉียวง่าย^{๓๓}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้อธิบายอาการของบุคคลโทสจริต ว่า บุคคลโทสจริตมองดูรูปไม่นานราวกับว่าเหนื่อยหน่าย เมื่อเขารู้สึกหงุดหงิด เขาจะก่อการทะเลาะวิวาทกับผู้อื่นบ่อย ๆ แม้สิ่งใดดี ๆ เขาก็ไม่พอใจ เขาปัดทิ้งหมดไม่ว่าอะไร วิธีชีวิตเขาถูกกำหนดโดยโทษ เขามีทำที่ต่ออารมณ์ของทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ฟังทราบว่าบุคคลนั้นเป็นโทสจริตด้วยอาการอย่างนี้^{๓๔} ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายไว้อย่างสอดคล้องกันว่า คนโทสจริต เห็นรูปที่รื่นรมย์ใจสักหน่อยก็ดูนานไม่ได้ ทำเหมือนกับว่าเหนื่อยเหนื่อย เตื่อร้อนใจในส่วนที่เสียของรูป แม้ส่วนดีจะมีก็ไม่มอง ทั้ง ๆ ที่เห็นกับตา เมื่อจะจากไป ก็อยากจะไปให้พ้น ๆ ไม่มีความอาลัยแม้แต่นิดเดียว^{๓๕}

^{๓๑} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๘,๑๐.

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๘.

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาวิรัช (สุพันธ์ อาจิณฺณสีโล), เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดรำเปิง(ตโปทาราม) , ๖ มกราคม ๒๕๕๖.

^{๓๔} ุรยละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕.

^{๓๕} ุรยละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

จากความหมายข้างต้น จึงพอสรุปลักษณะของคนโทสจริต ได้ว่า บุคคลโทสจริต จะมีสภาวะจิตที่โกรธง่าย ฉุนเฉียวง่าย เพียงพูดผิดสักคำ ได้เห็นดิกัน มีลักษณะ จิตขุ่นเคือง โกรธง่าย คาดหวังว่าโลกต้องเป็นอย่างที่ตัวเองคิด พูดตรงไปตรงมา ชอบชี้ถูกชี้ผิด เจ้าระเบียบ เกร่งกฎเกณฑ์ แต่งตัวประณีต สะอาดสะอ้าน เดินเร็ว ตรงแนว มีจุดแข็ง คือ อุทิศตัวทุ่มเทให้กับการทำงาน มีระเบียบวินัยสูง ตรงเวลา วิเคราะห์เก่ง มองอะไรตรงไปตรงมา มีความจริงใจต่อผู้อื่นสามารถฟังพาได้ พูดคำไหนคำนั้น ไม่ค่อยโลภ มีจิตขุ่นมัว คือ ร้อนรุ่ม ไม่มีความเมตตา ไม่เป็นที่น่าคบค้าสมาคมของคนอื่น และไม่มีบารมี ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ สร้างวีกรรมเป็นประจำ มีโรคภัยไข้เจ็บได้ง่าย^{๓๖}

(๓) โมหจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโมหะ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้สรุปความหมายของโมหจริต หมายความว่า ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติมีลักษณะนิสัยหนักไปทางโมหะ ประพฤติหนักไปทางเขลา เหาซึม เงื่องง งมงาย ใครว่าอย่างไรก็คอยเห็นคล้อยตามไป^{๓๗}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้อธิบายอาการของบุคคลโมหจริต ว่า บุคคลโมหจริตมองดูรูปดังนี้ คือ ในเรื่องของคุณและโทษของสิ่งใด ๆ ก็ตามเขาจะเชื่อคนอื่น ใครเห็นว่าจะไร้มิคำหรือน่าชื่นชม เขาก็ว่าตามเพราะเขาไม่รู้เรื่องอะไร เขามีทำที่ต่ออารมณ์ของทวารอื่น ๆ ในทำนองเดียวกัน ดังนั้น ฟังทราบว่าคุณคนนั้นเป็นโมหจริต^{๓๘} ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้อธิบายไว้อย่างสอดคล้องกันว่า คนโมหจริต เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็แล้วแต่คนอื่นที่เห็นด้วย ได้ยินเขาดีก็ดีกับเขา ได้ยินเขาชมก็ชมกับเขา ส่วนตัวเองเป็นคนเฉย ๆ โดยความโง่เขลา ในอาการทั้งหลาย^{๓๙}

ผู้วิจัยจึงพอสรุปลักษณะของคนโมหจริต ได้ว่า บุคคลโมหะจริตจะมีจิตที่มักอยู่ในสภาพว่างเหวหาหวานอ่อนหรือซึมเศร้าเป็นอาจิณ มีลักษณะ ง่วงๆ ซึมๆ เบื่อๆ เซ็งๆ ดวงตาดูเศร้าๆ ซึ้งๆ พูดจาเบาๆ นุ่มนวลอ่อนโยน ยิ้มง่าย อารมณ์ ไม่ค่อยเสีย ไม่ค่อยโกรธใคร ไม่ชอบเข้าสังคม ไม่ชอบทำตัวเป็นจุดเด่น เดินแบบขาดจุดมุ่งหมาย ไร้ความมั่นคง มีจุดแข็ง คือ ไม่ฟุ้งซ่าน เข้าใจอะไรได้ง่ายและชัดเจน มีความรู้สึก มักตัดสินใจอะไรได้ถูกต้อง ทำงานเก่ง โดยเฉพาะงานประจำ ไม่ค่อยทุกข์หรือเครียดมากนัก เป็นคนดี เป็นเพื่อนที่น่าคบ ไม่ทำร้ายใคร มีจุดอ่อน คือ ไม่มีความมั่นใจ มองตัวเองต่ำกว่าความเป็นจริง โทษตัวเองเสมอ หมกมุ่นแต่เรื่องตัวเองไม่สนใจคนอื่น ไม่จัดระบบ

^{๓๖} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, หน้า ๘, ๑๑.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๕.

^{๓๘} คูราละเอียดใน พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕.

^{๓๙} คูราละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

ความคิด ทำให้เสมือนไม่มีความรู้ ไม่มีความเป็นผู้นำ ไม่ชอบเป็นจุดเด่น สามีอ่อนและสิ้นเปลืองง่าย อารมณ์อ่อนไหวง่ายใจน้อย^{๔๐}

(๔) สัทธาจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธา

พระพรหมคุณาภรณ์(ประยุทธิ์ ปยุตฺโต) ได้สรุปความหมายของสัทธาจริต ว่า หมายถึง ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยมากด้วยศรัทธา ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย^{๔๑}

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค^{๔๒} และคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๔๓}ได้อธิบายไว้เพียงแต่ว่ามีลักษณะอาการใกล้เคียงกับบุคคลราคะจริต

จึงพอสรุปลักษณะของคนสัทธาจริต ได้ว่า บุคคลสัทธาจริตจะมีสภาวะจิตที่มีปรัชญาหรือหลักการของตัวเองและพยายามผลักดันให้ตัวเองและผู้อื่นบรรลุถึงจุดหมายนั้น มีลักษณะ ยึดมั่นอย่างแรงกล้าในบุคคล หลักการหรือความเชื่อถือและความศรัทธา คิดว่าตัวเองเป็นคนดี นำศรัทธา ประเสริฐ กว่าคนอื่น เป็นคนจริงจัง พุดมีหลักการ มีจุดแข็ง คือ มีพลังจิตสูงและเข้มแข็งพร้อมที่จะเสียสละเพื่อผู้อื่น ต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเองและสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม มีพลังขับเคลื่อนมหาศาล มีลักษณะความเป็นผู้นำ มีจุดอ่อน คือ หูเบา ความเชื่ออยู่เหนือเหตุผล ถูกหลอกได้ง่ายยิ่งศรัทธามาก ปัญญายิ่งลดน้อยลง จิตใจคับแคบ ไม่ยอมรับความคิดที่แตกต่าง ไม่ประนีประนอม มองโลกเป็นขาวและดำ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตนคิดว่าถูกต้อง สามารถทำได้ทุกอย่างแม้แต่ใช้ความรุนแรง^{๔๔} สอดคล้องกับที่พระครูภาวนาวิรัชได้กล่าวไว้ จากการสัมภาษณ์ ว่าคนสัทธาจริต เป็นบุคคลที่มีพลังในการขับเคลื่อนสูง เมื่อเกิดความเชื่อในสิ่งใดแล้วต้องทำให้บรรลุเป้าหมายในสิ่งนั้น ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใด^{๔๕}

^{๔๐} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, หน้า ๘, ๑๒.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๔๒} คุราละเอียคใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๖.

^{๔๓} คุราละเอียคใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

^{๔๔} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, หน้า ๘, ๑๔.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาวิรัช (สุพันธ์์ อาจิณฺณสีโล), เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดจำเปิง(ตโปทาราม)

(๕) พุทธิจริต (ญาณจริตในพระไตรปิฎก) ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจปัญญา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต) ได้สรุปความหมายของ พุทธิจริต ว่า หมายถึง ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา และมองไปตามความจริง

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค^{๔๖} และคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๔๗} ได้อธิบายไว้เพียงแต่ว่ามีลักษณะอุปนิสัยใกล้เคียงกับบุคคลโทสจริต

จึงพอสรุปลักษณะของคนพุทธิจริต ได้ว่า บุคคลพุทธิจริต จะมีสภาวะจิตที่เน้นการใช้ปัญญาในการไตร่ตรอง คิดหาเหตุผลมาแก้ปัญหาต่างๆ ในชีวิต ทั้งชีวิตส่วนตัว ชีวิตการทำงาน รวมทั้ง มีความสนใจ เรื่องการยกระดับและพัฒนาจิตวิญญาณ ลักษณะ คิดอะไรเป็นเหตุเป็นผล มองเรื่องต่างๆ ตามสภาพความเป็นจริงไม่ปรุงแต่ง พร้อมรับความคิดที่แตกต่างไปจากของตนเอง ใฝ่เรียนรู้ ช่างสังเกต มีความเมตตาไม่เอาเปรียบคน หน้าตาผ่องใส ความเป็นประกาย ไม่ทุกข์จุดแข็ง คือ สามารถเห็นเหตุเห็นผลได้ชัดเจน และรู้วิธีการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง อึดใจต่ำ เปิดใจรับข้อเท็จจริง จิตอยู่ในปัจจุบัน ไม่จมปลักในอดีต และไม่กังวลในสิ่งที่จะเกิดในอนาคต พัฒนาปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอ เป็นกัลยาณมิตร มีจิตอ่อน คือ มีความเอื้อยไม่ต้องการพัฒนาจิตวิญญาณ ชีวิตราบรื่นมาตลอด หากต้องเผชิญพลังด้านลบ อาจเอาตัวไม่รอด ไม่มีความเป็นผู้นำ จิตไม่มีพลังพอที่จะดึงดูดคนให้คล้อยตาม^{๔๘}

(๖) วิตกจริต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจจิต

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยูร ปยุตโต) ได้สรุปความหมายของ วิตกจริต ว่า หมายถึง ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ มีลักษณะนิสัยความประพฤติหนักไปทางชอบครุ่นคิดวอกวน นึกคิดจับจดฟุ้งซ่าน^{๔๙} และจากการสัมภาษณ์พระธรรมมังคลาจารย์ วิ.(หลวงปู่ทอง สิริมจฺจโล) ท่านกล่าวว่า คนวิตกจริต จะชอบนึกถึงอดีต คือเรื่องเก่าที่เคยเกิดขึ้นมาและมีผลกับตัวเองมาก และชอบคิดจินตนาการถึงอนาคตที่ยังมาไม่ถึง ว่าอาจจะเป็นอย่างโน้นอย่างนี้ จึงทำให้มีความเครียดสูง^{๕๐}

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๖.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

^{๔๘} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, หน้า ๘, ๑๕.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๐.

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระธรรมมังคลาจารย์ วิ.(หลวงปู่ทอง สิริมจฺจโล), เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร , ๒๕ มกราคม ๒๕๕๖.

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค^{๕๑} และในคัมภีร์วิสุทธิมรรค^{๕๒} ได้อธิบายไว้เพียงแต่ว่ามีลักษณะอาการใกล้เคียงกับบุคคลโมหจริต

จึงพอสรุปลักษณะของคนวิตกจริต ได้ว่า บุคคลวิตกจริต จะมีสภาวะจิตที่กังวล ลับสนและวุ่นวายฟุ้งซ่านแทบทุกลมหายใจ ลักษณะ พุดเป็นน้ำไหลไฟดับ ความคิดพวยพุ่ง ฟุ้งซ่าน อยู่ในโลกความคิด ไม่ใช่โลกความจริง มองโลกในแง่ร้ายว่าคนอื่นจะเอาเปรียบกลั่นแกล้งเรา หน้าจะบึ้ง ไม่ค่อยยิ้ม เจ้ากี้เจ้าการ อวดตาสองคิดที่ว่าตัวเองเก่ง อยากรู้ อยากเห็น ไปทุกเรื่อง ผลัดวันประกันพรุ่ง มีจุดแข็ง คือ เป็นนักคิดระดับเยี่ยมยอด มองอะไรทะลุปรุโปร่งหลายชั้น เป็นนักพูดที่เก่ง จูงใจคน เป็นผู้นำหลายวงการ ละเอียดยรอบคอบ เจาะลึกในรายละเอียด เห็นความผิดเล็ก ความผิดน้อยที่คนอื่นไม่เห็น มีจุดอ่อน คือ มองจุดเล็กเล็กลมภาพใหญ่ เปลี่ยนแปลงความคิดตลอดเวลา จุดยืงกลับใจกลับไปกลับมา ไม่รักษาสัญญา มีแต่ความคิด ไม่มีความรู้สึก ไม่มี วิจรณญาณ ลังเล มักตัดสินใจผิดพลาด มักทะเลวิวาท ทำร้ายจิตใจ เอาใจเอาเปรียบผู้อื่น มีความทุกข์ เพราะเห็นแต่ปัญหา แต่หาทางแก้ไม่ได้^{๕๓}

ลักษณะของจริต ๖ ที่กล่าวมานี้ พระครูภาวนาวิริยแสดงความคิดเห็นว่า การจะรู้ลักษณะของจริต ๖ ในความเป็นจริงนั้นจะต้องใช้การสังเกตจากการพูดคุย กับการคบหา รู้จักเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะถ้าพิจารณาจากภายนอกจะไม่สามารถแยกแยะได้^{๕๔}

อนึ่งรายละเอียดในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้เรียกชื่อการแบ่งจริตต่างกันไปเล็กน้อยคือ การเรียกในฐานะค่านามใช้คำว่าจริยา ๖ ประการ ได้แก่ รากจริยา โทสจริยา โมหจริยา สัทธจริยา พุทธิจริยา และวิตกกจริยา และเรียกในฐานะคำคุณศัพท์ว่าจริต เช่น รากจิตบุคคล โทสจิตบุคคล โมหจิตบุคคล เป็นต้น แต่ไม่เห็นด้วยกับการจำแนกจิตออกเป็น ๑๔ ประเภท แต่กลับเห็นพ้องกับการสรุปย่อจริตเหลือ ๓ คือ รวมรากจิตเข้ากับสัทธจริยารวม โทสจิตเข้ากับพุทธิจิต และรวมโมหจิตเข้ากับวิตกจริต^{๕๕} นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงการที่จะสามารถทราบจริตของบุคคลต่าง ๆ ได้โดยลักษณะ ๕ ประการ ดังต่อไปนี้ คือ

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๖.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๓-๑๘๒.

^{๕๓} อนุสรณ์ จันทพันธ์ และ บุญชัย โกศลธนากุล, จริต ๖ ศาสตร์ในการอ่านใจคน, หน้า ๘, ๑๓.

^{๕๔} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาวิริย (สุพันธ์ อาจิณฺณสีโล), เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมวัดไร่เปิง(ตโปทาราม), ๖ มกราคม ๒๕๕๖.

^{๕๕} วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๖-๑๖๘.

ประการที่ ๑ ลักษณะโดยอิริยาบถ

คนราคะจริตนั้นเมื่อเดินตามปกติจะเดินด้วยอาการสุภาพ ค่อยวางเท้า เวลาเดินจะยกเท้าสม่ำเสมอ และรอยเท้าของคนราคะจริตจะเป็นรอยกระโย่งกลาง คนโทสจริต จะเดินราวกับขุดดินด้วยปลายเท้า วางเท้าหรือยกเท้าด้วยอาการผลุลับ รอยเท้าของคนโทสจริตจะเป็นรอยเท้าขยุ้ม ส่วนคนโมหจริตจะเดินท่าทางเอะอะ วางเท้าหรือยกเท้าเหมือนคนหวาดสะดุ้ง รอยเท้าของคนโมหจริตจะเป็นรอยเลอะเลือน

การยืนแห่งคนราคะจริต มีอาการนุ่มนวลน่าเลื่อมใส คนโทสจริตมีอาการกระด้าง คนโมหจริตมีอาการส่ายไปมา สำหรับการนอนนั้น คนราคะจริตจะไม่รีบร้อน จะปูที่นอนให้เรียบร้อยเสียก่อนแล้วก่อนนอนแบบเหยียดกายนอนราบวางอวัยวะต่าง ๆ ไว้ดินอนหลับด้วยอาการน่าเลื่อมใส และเมื่อถูกปลุกให้ลุกก็จะไม่ลุกทันที คือ ค่อย ๆ ลุก ให้คำตอบเบา ๆ เหมือนคนที่มีความรังเกียจ คนโทสจริตนั้นจะรีบปูที่นอนแบบพอดิพอร้ายแล้วทั้งตัวลงนอนทำหน้าว่าหลับไปและเมื่อถูกปลุกให้ลุกก็ลุกขึ้นทันทีและเร็ว ให้คำตอบเหมือนคนโกรธ ส่วนคนโมหจริต จะปูที่นอนไม่เป็นรูป นอนแก้งก้าง คำว่าหน้าเป็นส่วนมากและเมื่อถูกปลุกให้ลุก ทำเสียงอึกครึม ลุกขึ้นอืดอาด บุคคล ๓ จำพวกหลัง มีสัทธาจริตเป็นต้นมีลักษณะเหมือน ๓ บุคคลข้างต้น มีคนราคะจริต เป็นต้น ดังนั้นอิริยาบถ ๓ คนข้างหลัง มีคนสัทธาจริตเป็นต้นนั้นจึงเป็นเช่นเดียวกัน^{๕๖}

ประการที่ ๒ ลักษณะโดยการทำงาน

การทำงานหรือกิจทั้งหลาย เช่น การปิดกวาด เป็นต้น คนราคะจริตจะจับไม้กวาดแบบพอดิ ไม่แน่นไม่หลวมจนเกินไป ไม่รีบเร่ง ไม่ฟาดทรายให้กระจาย กวาดสะอาดเรียบร้อยเหมือนลาดเลื่อคอกอย่างทราย คนโทสจริต จะจับไม้กวาดแน่น เร่งรีบ กวาดกดทำให้ทรายぬ้นออกเป็น ๒ ข้าง มีเสียงกราดเกรี้ยว กวาดสะอาดแต่ไม่เรียบร้อย ส่วนคนโมหจริต จะจับไม้กวาดหลวม ปิดไปปิดมา กวาดไม่สะอาดและไม่เรียบร้อย

การทำงานทั้งปวงมีการข้อมและชักจิวรเป็นต้น คนราคะจริตมักทำละเอียดลออเรียบร้อยและทำโดยตั้งใจ คนโทสจริตมักทำแน่นหนาและแข็งแรงแต่ไม่เรียบร้อย ส่วนคนโมหจริต มักทำไม่ละเอียด ขุ่นเหยิงและไม่เรียบร้อย ในเรื่องของการทรงจิวร คนราคะจริตจะไม่ทรงจิวรรัดมาก ไม่หย่อนมาก เป็นปริมณฑลน่าเลื่อมใส คนโทสจริตจะทรงจิวรรัดมากและไม่เป็นปริมณฑล คนโมหจริตจะทรงจิวรหย่อนหลวมรุ่มร่าม บุคคลทั้ง ๓ ที่เหลือมีสัทธาจริตเป็นต้น ก็พึงทราบตามบุคคล ๓ ข้างต้น อันมีราคะจริตเป็นต้น จึงเป็นเช่นเดียวกัน^{๕๗}

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน วิสุทธิ (ไทย) หน้า ๑๗๔.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๕.

ประการที่ ๓ ลักษณะโดยอาหาร

คนราคะจริตชอบอาหารที่บรรจงจัด และชอบของหวาน เวลาบริโภคก็ทำคำข้าวแบบพอดีไม่ใหญ่นัก เป็นคนรู้จักรสอาหารไม่รีบร้อนที่จะกิน ได้ของกินที่ดีหน่อยก็เกิดความสุข คนโทสจริตนั้นชอบของกินที่หยาบ ๆ ง่าย ๆ ชอบของเปรี้ยว เวลากินก็ทำคำข้าวใหญ่จนเต็มปากเป็นคนไม่รู้จักรสอาหาร ได้ของกินไม่ค่อยดีก็เกิดความเสียใจ ส่วนคนโมหจริตนั้น เป็นคนชอบของกินไม่แน่นอน เวลากินก็ทำคำข้าวเล็ก ๆ ปล่อยเม็ดข้าวให้ร่วงลงในภาชนะที่ใส่ข้าว ทำปากเลอะเทอะขณะกินก็ยังเกิดความติดฟุ้งซ่าน บุคคลทั้ง ๓ ที่เหลือ มีสัทธาจริตเป็นต้น พึงทราบตามแนวที่กล่าวมาแล้วข้างต้น^{๕๘}

ประการที่ ๔ ลักษณะโดยการเห็น

คนราคะจริต เห็นรูปที่น่ารื่นรมย์ใจสักหน่อย ก็จ้องดูเสียนานเหมือนกับว่าเกิดความพิศวงติดใจในส่วนดีของรูป แม้จะมีส่วนเสียเล็กน้อยก็ไม่ถือสาอะไร ทั้งที่เห็นกับตา เมื่อจะจากก็อยากจะจากไปให้พ้น จากไปทั้งที่มีความอาลัยอยู่ด้วย คนโทสจริต เห็นรูปที่รื่นรมย์ใจสักหน่อยก็ดูนานไม่ได้ ทำเหมือนกับว่าเห็นเหนื่อย เหนื่อยใจในส่วนที่เสียของรูป แม้ส่วนดีจะมีก็ไม่มอง ทั้ง ๆ ที่เห็นกับตา เมื่อจะจากไป ก็อยากจะไปให้พ้น ๆ ไม่มีความอาลัยแม้แต่นิดเดียว ส่วนคนโมหจริตนั้น เห็นรูปอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็แล้วแต่คนอื่นที่เห็นด้วย ได้ยินเขาดีก็ติดกับเขา ได้ยินเขาชมก็ชมกับเขา ส่วนตัวเองเป็นคนเฉย ๆ โดยความโง่เขลา ในอาการทั้งหลาย^{๕๙}

ประการที่ ๕ ลักษณะโดยความเกิดขึ้นแห่งธรรม

ธรรมทั้งหลายคือมาชา (เจ้าเล่ห์) สาถะยะ (โอ้อวด) มานะ (ถือตัว) ปาปิจฉตา (ปรารถนาลามก) มหิจฉตา (มักมาก) อสันตุภูตฺตา (ไม่สันโดษ) สิงคะ (แรงแอน) จาปลยะ (โอ้อ่า) เป็นต้น ย่อมจะเกิดมีมากกับคนราคะจริต

ธรรมทั้งหลายคือโกธะ (โกรธ) อุนาหะ (ผูกโกรธ) มกฺกะ (ลบหลู่) ปลาสะ (ดูถูก) อิสสา (ริษยา) มัจฉริยะ (ตระหนี่) เป็นต้น ย่อมเกิดมีมากกับคนโทสจริต

ธรรมทั้งหลายคือถีนมิททะ (ท้อแท้) อุจฺจัจจกุกฺกัจจะ (ฟุ้งซ่าน) วิจิกิจฉา (ระแวงสงสัย) อาทานคาหิตา (ถือผิด) ทุปฺปนิสสัคคิตา (หัวรั้น) เป็นต้น ย่อมเกิดมีมากกับคนโมหจริต

ธรรมทั้งหลายคือความสละปล่อยเลย ความใคร่จะได้พบพระอริยะ ความใคร่จะฟังธรรม ความชื่นบานในธรรมมาก ความไม่โอ้อวด ความไม่มาชา ความเลื่อมใสในฐานะที่ควรเลื่อมใส เป็นต้น ย่อมเกิดมีมากแก่คนสัทธาจริต ธรรมทั้งหลายคือความเป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้มีเพื่อนดี

^{๕๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

^{๕๙} อ้างแล้ว, หน้า ๑๗๕-๑๗๖.

ความรู้จักประมาณในการบริโภค ความมีสติสัมปชัญญะ ความขยันหมั่นเพียร ย่อมเกิดมีมากกับคน
 พุทธิจริต ส่วนอกุศลธรรมทั้งหลายคือ การพุดมาก การยินดีตามผู้อื่น ก็ความไม่ไยดีในกุศลธรรม
 ความมีงานไม่แน่นอน ความคิดวิตกฟุ้งซ่านไปนั้นไปนี้ ย่อมเกิดมีมากกับคนวิตกจริต^{๖๐}

เพื่อให้่ายต่อการเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของจริต ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิ
 มรรค^{๖๑} ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ผู้วิจัยจึงสรุปลงตารางได้ดังนี้

^{๖๐} อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๖๑} อ่างแก้ว, หน้า ๑๗๔-๑๗๗.

ตารางที่ ๒.๑ แสดงลักษณะเฉพาะของจริต ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

ลักษณะเด่น	จริต ๖		
	ราคะจริต/ศรัทธาจริต	โทสะจริต/พุทธิจริต	โมหะจริต/วิตกจริต
การเดิน	เดินสุภาพ วางเท้า สม่ำเสมอ รอยเท้า กระชังกลาง	เดินเหมือนเอาปลายเท้า ขุดดินไป เดินเร็ว รอยเท้าเป็นรอยขยุ้ม	เดินจะงะยักและวาง เหมือนคนสะดุ้งตกใจ รอยเท้าเลอะเลือน
การยืน และการนั่ง	มีอาการนุ่มนวล น้ำ เลื่อมใส	มีอาการแข็งกระด้าง	มีอาการส่ายไปมา ซุ่มซาม
การทำกิจทั้งหลาย	ทำอย่างละเอียดลออ เรียบร้อย สม่ำเสมอ ตั้งใจ	ทำอย่างเคร่งเครียด เข้มแข็ง สะอาดแต่ ไม่เรียบร้อย	มักทำไม่ละเอียดลออ ยุ่ง ไม่สะอาด และไม่เรียบร้อย
การบริโภค	ทำข้าวพอดีคำชอบ อาหารที่มีรสหวาน	ชอบอาหารที่ไม่ปราณีต มีรสเปรี้ยว คำข้าวใหญ่	ชอบของกินไม่แน่นอน ข้าวคำเล็ก เลอะเทอะ
อกุศลธรรม (สำหรับราคะจริต โทสะจริต และ โมหะจริต)	เสแสร้ง โอ้อวด ถือตัว ปรารถนาลามก มัก มาก ไม่สันโดษ แง งอน มีเล่ห์เหลี่ยม	ความโกรธ ความผูก โกรธ ความลบหลู่ ความดีเสมอ ความ ริษยา ความตระหนี่	หุนหัน เชื่องซึม ความ ฟุ้งซ่าน ไร้สติ ความสงสัย ความ ยึดถือมั่นด้วยสำคัญผิด ความไม่ปล่อยวาง
กุศลธรรม (สำหรับคน ศรัทธาจริต พุทธิจริต อกุศลธรรมสำหรับ วิตกจริต)	ความเสียสละเด็ดขาด ความใคร่เห็นพระอริย เจ้าทั้งหลาย ความใคร่ ฟังพระสัทธรรม ความ มากไปด้วยปราโมทย์ ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ความเลื่อมใส	เป็นผู้ว่าง่าย มีมิตรดี รู้จักประมาณในการ บริโภค ความมี สติสัมปชัญญะ ความ หมั่นประกอบความ เพียร ความสังเวช มี ความเพียรโดยแบบคาย	มากไปด้วยการพูด ยินดีในหมู่คณะ ไม่ ยินดีในการภาวนา มี การงานไม่แน่นอน กลางคืนเป็นคว้น กลางวันเป็นไฟ ความคิดฟุ้ง

นอกจากนี้ในคัมภีร์วิมุตติมรรค ยังได้กล่าวไว้อีกว่า บางครั้งในคนคนเดียวกันอาจมีจิตที่ผสมผสานกันสองหรือสามจิต^{๖๒} ซึ่งอาจจำแนกต่อจากจิต ๖ ข้างต้นไปได้อีกคือ

- (๑) รากจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจราคะ
- (๒) โทสจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโทสะ
- (๓) โมหจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโมหะ
- (๔) สัทธาจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธา
- (๕) พุทธิจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจปัญญา
- (๖) วิตกจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจวิตก
- (๗) รากโทสจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจราคะและโทสะ
- (๘) รากโมหจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจราคะและโมหะ
- (๙) โทสโมหจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจโทสะและโมหะ
- (๑๐) รากโทสโมหจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจราคะ โทสะ และโมหะ
- (๑๑) สัทธาพุทธิจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธาและปัญญา
- (๑๒) สัทธาวิตกจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธาและวิตก
- (๑๓) พุทธิวิตกจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจปัญญาและวิตก
- (๑๔) สัทธาพุทธิวิตกจิต ความประพฤติเป็นไปด้วยอำนาจศรัทธาปัญญาและวิตก

การผสมผสานกันของจิตต่างๆในคนคนเดียวนี้ เป็นเพราะบุุคคลทุกคนมีกิเลสต่างๆเป็นแรงผลักดันทั้งสิ้น ต่างแต่ว่ากิเลสชนิดใดมีมากกว่าจึงปรากฏออกมาให้เห็นก่อน และเป็นเครื่องผลักดันพฤติกรรมหลักไปในทางนั้น แต่ในขณะที่เดียวกันกิเลสชนิดอื่นก็คอยหาโอกาสที่จะเป็นผู้ผลักดันบ้างเมื่อมีสถานการณ์เหมาะสม ดังนั้นบางคนจึงมีทั้งโทสะ โมหะ และราคะจิตผสมผสานกันไปในนั่นเอง

เมื่อพิจารณาจิตทั้ง ๑๔ ประการนี้จะเห็นได้ว่ามีรากฐานมาจากจิต ๖ ในพระไตรปิฎก^{๖๓} นำมาขยายสำหรับผู้มีจิตผสมผสาน จึงเกิดจิตมากขึ้นเป็น ๑๔ แต่เมื่อประสงค์จะจัดกลุ่มของจิตทั้ง ๑๔ นั้น คัมภีร์วิมุตติมรรคได้ย่อลงเหลือ ๗ โดยใช้หลักการในการจัดจิตที่คล้ายกันไว้ด้วยกัน เพื่อสะดวกต่อการอธิบายความต่อไป ส่วนความต่างนั้นเป็นเพียงระดับของปัญญาของจิตที่ถูกจับคู่กันแตกต่างกัน ทั้งนี้ได้ย่นย่อจิตจาก ๑๔ ให้เหลือ ๗ ดังนี้

- (๑) รากจิต กับ ศรัทธาจิต
- (๒) โทสจิต กับ พุทธิจิต

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๕.

^{๖๓} พุ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐ , พุ.ญ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

- (๓) โมหจิต กับ วิตกจิต
- (๔) รากโทสจิต กับ สัทธาพุทฺธิจิต
- (๕) รากโมหจิต กับ สัทธาวิตกจิต
- (๖) โทสโมหจิต กับ พุทฺธิวิตกจิต
- (๗) รากโทสโมหจิต กับ สัทธาพุทฺธิวิตกจิต^{๖๔}

สาเหตุของการรวมจิตกันในข้างต้น ได้อธิบายว่า รากะกับศรัทธามีลักษณะคล้ายกันใน ๑ ประการคือ (๑) ต่างก็ไฝหาความดีมุ่งสิ่งดีเลิศ (๒) มีลักษณะยึดมั่นเอาไว้ (๓) ไม่ผลัดไส ส่วนโทสะกับพุทฺธิจิต จัดเป็นกลุ่มเดียวกันเพราะ (๑) มีลักษณะไฝหาข้อผิดพลาด (๒) ไม่ยึดมั่นในสิ่งที่ดี (๓) ผลัดไส ส่วนโมหะและวิตกกก็จัดเป็นกลุ่มเดียวกันเพราะมีความไม่มั่นคง และเคลื่อนไหว หากจะย่นย่อการรวมกลุ่มลงอีก จะเหลือ ๓ กลุ่ม คือ รากจิต โทสจิต โมหจิต

ในเรื่องของการผสมผสานและการรวมกลุ่มของจิตนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ ได้อธิบายรายละเอียดเพิ่มเติมในคัมภีร์วิสุทธิมรรคไว้ว่า คนรากจิตมีความคล้ายกันกับคนศรัทธาจิต สำหรับคนรากจิตขณะที่ถูกสัจจิตเกิดขึ้นจะมีกำลังศรัทธามาก เนื่องจากศรัทธามีลักษณะพื้นฐานใกล้เคียงกันกับรากะ เพราะรากะยอมทำให้เสียใจคิดใจในอารมณ์ ส่วนศรัทธาก็ทำให้เสียใจคิดใจในความดีเช่นกัน รากะยอมแสวงหาวัตถุตาม ขณะที่ศรัทธาก็ไม่ละวางซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ คนโทสจิตมีส่วนคล้ายกันกับคนพุทฺธิจิต เพราะขณะที่ถูกสัจจิตเกิดขึ้นคนโทสจิตก็มักมีกำลังปัญญา มาก เนื่องจากปัญญามีลักษณะพื้นฐานใกล้เคียงกันกับโทสะฝ่ายอกุศลโทสะไม่เสียใจ ไม่คิดอารมณ์ในฝ่ายกุศล ปัญญาที่ไม่เสียใจ ไม่คิดข้องในจันท์ โทสะยอมแสวงหาแต่โทษ แม้ที่ไม่จริง ปัญญาก็ยอมแสวงหาแต่โทษที่มีจริง และโทสะยอมเป็นไปได้อาการดำหนิ เห็นโทษ เห็นข้อบกพร่องของสัตว์ ปัญญาก็ยอมมีอาการดำหนิ เห็นโทษ เห็นข้อบกพร่องของสังขารเช่นกัน คนโมหจิตมีส่วนคล้ายกับคนวิตกจิต เมื่อคนโมหจิตเพียรพยายามเพื่อทำให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นนั้นยอมมีวิตกเกิดขึ้นมาก ทั้งนี้ เพราะวิตกมีลักษณะใกล้เคียงกับโมหะ อธิบายขยายความว่า โมหะเป็นสภาพไม่ตั้งมั่น เพราะหลงเข้าไปรับรู้ในอารมณ์ต่างๆ มากมาย วิตกกก็เป็นสภาพไม่ตั้งมั่นเหมือนกันเพราะครุ่นคิดนึกจินตนาการไปโดยประการต่างๆ เช่นกัน และโมหะเป็นสภาพไหวหวั่นเพราะไม่หยั่งลงมั่นในอารมณ์ ส่วนวิตกกก็เป็นสภาพไหวหวั่นเพราะกำหนดอารมณ์รวดเร็วเช่นกัน^{๖๕}

ลักษณะเด่นของคนแต่ละจิตในคัมภีร์วิมุตติมรรคกล่าวไว้มี ๗ ประการคือ (๑) ลักษณะการมองดูรูป (๒) กิเลส (๓) ลักษณะการเดิน (๔) ลักษณะการนั่งห่ม (๕) ลักษณะการบริโภค (๖)

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๖.

^{๖๕} วิสุทธิ (ไทย) ๑๖๘.

การงาน (๗) การนอนหลับ^{๖๖} ซึ่งเราสามารถสรุปเปรียบเทียบได้ดังตารางของ สุมเช โสพล^{๖๗} ที่ได้เสนอไว้ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒.๒ แสดงลักษณะเฉพาะของจริต ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรค

ลักษณะเฉพาะ	ประเภทของจริต		
	ราคะจริต/ศรัทธาจริต	โทสะจริต/พุทธิจริต	โมหะจริต/วิตกจริต
การมองดูรูป	มองนาน/หาข้อดี	มองไม่นาน / เห็นข้อเสีย	คล้อยตามคนอื่น
กิเลส	ริษยา มานะ มายา สาโดย มักมาก	โกรธ พยาบาท มักจะ ตระหนี่ อุปนาคะ	ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจ วิกิจจนา โมหะ
การเดิน	ยกเท้าเร็ว ก้าวเท้า สม่ำเสมอ สง่างาม	ยกขากระตุก เขยิบลง ผลุนผลัน กระแทกสั่น	ยกเท้าขึ้นและลงปิดไป ปิดมา
การนั่งห่ม	ไม่ใช้ของเก่าหรือขาด ไม่ห้อยรุ่มร่าม น่าดูชม	นั่งห่มรวดเร็ว ไม่ เรียบร้อย ไม่น่าดูชม	นั่งห่มเชื่องช้า ไม่ เรียบร้อย ไม่น่าดูชม
การบริโภค	เรียบร้อย พอใจในรส แม้ไม่อร่อย	ไม่เรียบร้อย คำโต ถ้า ไม่อร่อยจะไม่พอใจ	ไม่เรียบร้อย คำเล็ก เลอะเทอะไม่สำรวม
การงาน(ปักกวาด)	จับไม้กวาดพอดี ไม่ รีบร้อน กวาดสะอาด เรียบร้อย	เร่งรีบ รวดเร็ว กวาด เสียงดัง สะอาด แต่ไม่ เรียบร้อยสม่ำเสมอ	กวาดเชื่องช้า ไม่ สะอาด ไม่เรียบร้อย สม่ำเสมอ
การนอน	เตรียมที่นอนเรียบร้อย ค่อย ๆ เอนกายลงนอน ถ้าถูกปลุกจะลุกทันที และตอบแบบไม่เต็ม ใจ	เตรียมที่นอนรีบร้อน รีบนอน เวลาหลับนำ นิ้วคิ้วมวด ถ้าถูก ปลุกจะลุกทันทีทันใด และตอบแบบไม่พอใจ	ไม่เตรียมที่นอน เรียบร้อย หลับแขนขา ถ่าง ถ้าถูกปลุกจะบ่น พิมพ์ำและใช้เวลานาน จึงตอบ

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๘-๖๑.

^{๖๗} สุมเช โสพล, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๔.

จากการศึกษาลักษณะเฉพาะของจิตต่าง ๆ ทั้ง ๖ ประเภท เพื่อที่จะทำให้เห็นลักษณะเด่นที่ชัดเจนขึ้น และง่ายต่อการทำความเข้าใจและการนำไปใช้ประโยชน์ ผู้วิจัยจึงได้ทำการสรุปลักษณะลงในตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๒.๓ สรุปลักษณะเด่น จุดอ่อนและจุดแข็งของจิต ๖

จิต	ลักษณะเด่น	จุดอ่อน	จุดแข็ง
๑.ราคะจิต	หลงคิดในผัสสะทั้ง ๕ จนเป็นอารมณ์ คือ หลงใน รูป รส กลิ่น เสียง และการสัมผัส มีบุคลิกลึกลับ มีจินตนาการเพ้อฝัน	มุ่งแต่บำรุงผัสสะทั้ง ๕ ของตน ชอบพูดแต่คำหวานแต่ไม่จริงใจ ไม่มีสมาธิ มีอารมณ์ช่างอิจฉาริษยา ชอบปรุงแต่ง ไม่มีความเป็นผู้นำ ชอบเกรงใจคน	ช่างสังเกต มีความปราณีตอ่อนไหวละเอียดอ่อน มีวาจาไพเราะ และเข้าได้กับทุกคน
๒.โทสะจิต	พูดตรงไปตรงมา โกรธง่าย ชอบเข้าข้างตัวเอง เจ้าระเบียบ แต่งตัวสะอาด เดินเร็ว	จิตขุ่นมัวร้อนรุ่ม ไม่มีความเมตตาไม่น่าคบ ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ คำพูดหยาบกระด้าง มีโรคภัยไข้เจ็บง่าย	พูดคำไหนคำนั้น ทุ่มเทาให้กับงาน มีระเบียบวินัยสูง มีความจริงใจสามารถพึ่งพาได้ ไม่ค้อยโลก
๓.โมหะจิต	เฉื่อยชา ง่วง ซึม เบื่อ ตาตุศร้าว พูดจาเบา ๆ นุ่มนวล อ่อนโยน อึดง่าย ไม่ชอบเข้าสังคม เดินแบบไร้จุดหมาย ไร้ความมุ่งมั่น ไม่ค่อยโกรธใครง่าย ๆ	สมาธิอ่อนและสั้น เบื่อง่าย อารมณ์อ่อนไหวง่าย ขี้น้อยใจ ไม่มีความมั่นใจ ไม่มีความเป็นผู้นำ คิดแต่เรื่องตนเอง ไม่สนใจคนอื่น	เป็นคนดี เป็นคนน่ารัก ไม่ทำร้ายคนอื่น ไม่ค่อยทุกข์หรือเครียดมากนัก ไม่ฟุ้งซ่าน เข้าใจอะไรง่าย ชัดเจน

ตารางที่ ๒.๓ สรุปลักษณะเด่น จุดอ่อนและจุดแข็งของจริต ๖ (ต่อ)

จริต	ลักษณะเด่น	จุดอ่อน	จุดแข็ง
๔.วิตกจริต	พูดมาก คิดฟุ้งซ่าน มองโลกในแง่ร้าย อายากรู้อยากเห็น ชอบผลัดวันประกันพรุ่ง เข้าใจว่าการมีอัตราสูง คิดว่าตัวเองเก่ง หน้าที่จะบึงดิ่งไม่ค่อยยืม	มีความทุกข์เพราะเห็นแต่ปัญหาแต่หาทางแก้ไม่ได้ มักจะตัดสินใจผิดพลาดเสมอ มองจุดเล็ก เล็ก ภาพใหญ่เปลี่ยนแปลงความคิดตลอดเวลา ไม่รักษาสัญญา	เป็นคนพูดเก่ง จูงใจคนได้ง่าย ละเอียดยรอบครอบเจาะลึกในรายละเอียด เห็นความผิดเล็กน้อยที่คนอื่นมองไม่เห็น
๕.ศรัทธาจริต	เป็นคนจริงจัง มีหลักการ มีความมั่นใจยึดต่อสิ่งที่ตนเองเชื่อถือและศรัทธา คิดว่าตนเองเป็นคนดี นำศรัทธาและประเสริฐกว่าคนอื่น	ยิ่งศรัทธามาก ปัญหา ยิ่งลดน้อยลง จิตใจคับแคบ ไม่ยอมรับความคิดที่แตกต่างเป็นคนหูเบาเชื่อคนง่าย ถูกหลอกง่ายสามารถทำได้ทุกอย่างที่ตนคิดว่าถูกต้องเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย	มีความเป็นผู้นำ มีพลังจิตเข้มแข็ง พร้อมที่จะเสียสละเพื่อผู้อื่น ต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเองและสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม
๖.พุทธิจริต	ใฝ่เรียนรู้ ช่างสังเกต มีความเมตตา ไม่เอาเปรียบคน หน้าตาผ่องใสไม่ทุกข์ คิดแบบมีเหตุผล มองเรื่องต่าง ๆ ตามสภาพความเป็นจริง ไม่ปรุงแต่ง ยอมรับความคิดที่แตกต่าง	ไม่มีความเป็นผู้นำ จิตไม่มีพลังพอที่จะดึงดูดคนให้คล้อยตาม หากเผชิญกับปัญหาหรือความทุกข์ในด้านลบ อาจเอาตัวไม่รอดมีความเฉื่อย ไม่ต้องการพัฒนาจิตวิญญาณ	เป็นกัลยาณมิตรเปิดใจรับข้อเท็จจริง จิตอยู่ในปัจจุบัน ไม่กังวลในสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตหมั่นพัฒนาปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอสามารถเห็นเหตุและผลได้ชัดเจนและรู้วิธีการแก้ไขปัญหาได้อย่างถูกต้อง

๒.๓.๓ สาเหตุแห่งการเกิดจริต ๖

สาเหตุของจริต หรือ จริยา ที่ต่างกันที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรคกล่าวไว้ คือ

- (๑) บุคคลที่ได้สะสมกุศลกรรมไว้ในอดีตชาติ เพราะอุบายวิธีที่น่ารักชอบใจจึงกลายเป็นราคจริต และผู้ที่จุติจากวิมานลงมาปฏิสนธิในโลกก็เช่นเดียวกัน
- (๒) บุคคลผู้ได้สั่งสมกรรมในอดีตชาติอันเป็นเวร ด้วยการฆ่า ทรมานและจับกุมคุมขัง กลายเป็นโทสจริต และผู้ที่มาจุติจากนรกหรือกำเนิดงูมาปฏิสนธิในโลกใบนี้ก็เช่นเดียวกัน
- (๓) บุคคลผู้(ในอดีตชาติ)มากด้วยการดื่มน้ำเมา และเว้นจาก(การศึกษาและสันทนาธรรม) จึงกลายเป็นโมหจริต และผู้ที่จุติมาจากกำเนิดดิรัจฉานมาปฏิสนธิในโลกนี้ก็เช่นเดียวกัน
- (๔) ชาติ ผู้ที่มีธาตุดินและน้ำเพิ่มสูง มีแนวโน้มเป็นโมหจริต ธาตุลมและไฟสูง มีแนวโน้มเป็นโทสจริต และธาตุเสมอกัน มีแนวโน้มเป็นราคจริต
- (๕) โทษในร่างกาย ผู้มีเสมหะมากกว่าปกติเป็นราคจริต ผู้มีน้ำดีมากกว่าปกติเป็นโทสจริต ผู้ที่มีลมมากกว่าปกติเป็นโมหจริต^{๖๔}

ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความเห็นไว้ว่า กรรมอันคุ้นเคย เป็นเหตุให้ได้ปฏิสนธิวิบาก เป็นเหตุแห่งจริต หรือกล่าวโดยสรุปย่อว่า อุปนิสัย และการคุ้นชินกับกุศลกรรม (อโลกะ อโทสะ อโมหะ) หรืออกุศลกรรม (ราคะ โทสะ โมหะ) ที่เคยสั่งสมมาแต่อดีตชาติ ย่อมมีผลมาถึงปฏิสนธิจิต ก่อให้เป็นคนในจริตต่างๆ และมีอินทรีย์ที่ต่างกันไปตามเหตุปัจจัยที่มาจากความคุ้นชิน และการสั่งสมอบรมมา^{๖๕}

๒.๔ ความสำคัญของจริต ๖ ในพระพุทธศาสนา

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของจริต ๖ ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์ปรมัตถทีปนี คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ และจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำให้ได้รับองค์ความรู้ในเรื่องของจริต ๖ จนสามารถทำให้ประมวลผลชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของจริต ๖ ได้ดังนี้ คือ

๒.๔.๑ จริต ๖ มีความสำคัญต่อความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับอดีตกรรม และการปรับเปลี่ยนความเคยชินใหม่เพื่อปรับปรุงพฤติกรรม

^{๖๔} คุรยลละเอียลใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๘.

^{๖๕} วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๕-๑๗๓.

ในคัมภีร์วิมุตติมรรคได้กล่าวถึงสาเหตุของการมีจิตต่างกันไว้ว่าเป็นเรื่องของอดีตกรรม ซึ่งอาจผูกพันมาแต่อดีตชาติ^{๗๐} ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ได้กล่าวว่าเป็นอุปนิสัยที่เกยกระทำด้วยความเคยชินด้วยกุศลมูล และอกุศลมูลเป็นเหตุ^{๗๑}

เพื่อที่จะขยายความสำคัญของหัวข้อนี้จะขอยกตัวอย่างเรื่องราวในพระไตรปิฎก เป็นกรณีศึกษาที่น่าสนใจ คือเรื่องของ พระจูฬปันถก ซึ่งในอดีตชาตินั้นท่านได้เคยกระทำความปวงกรรมไว้ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม ในส่วนของอกุศลกรรมนั้นท่านได้เคยถูกผู้อื่นว่าจ้าง ทำให้ในชาตินี้ท่านตกเกิดมาเพื่อรับผลของอกุศลกรรมนั้น คือทำให้ท่านเกิดมาเป็นผู้มีปัญญาทึบ แม้แต่ค่าอาภินิหารเพียงบาทเดียวใช้เวลาท่อนานถึง ๔ เดือน ยังไม่สามารถที่จะท่องจำได้ ส่วนกุศลกรรมได้คอยเกื้อหนุนท่านจูฬปันถก ให้บรรลุธรรม^{๗๒}

กรณีเรื่องของพระอัทธมาสีเถรี ก็เช่นเดียวกัน ซึ่งในอดีตชาตินั้นท่านได้เคยทำความปวงกรรมไว้ในส่วนของอกุศลกรรมคือ ท่านได้เคยดำริกษุณฺโณรูปหนึ่งว่า นางแพศยา ทำให้ท่านต้องตกนรกหมกไหม้เพราะบาปกรรมนั้น ทำให้ในชาตินี้ท่านได้รับผลของอกุศลกรรมนั้น คือ เกิดมาในตระกูลของหญิงแพศยา ที่หมกมุ่นในเรื่องของผู้ชาย และถูกบุคคลอื่นมองว่าเป็นหญิงคณิกา^{๗๓}

สุเมธ โสพส ได้ทำวิจัยเรื่อง เครื่องมือชี้วัดจิต ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า เหตุของการที่มนุษย์ทั้งหลายมีจิตที่แตกต่างกันนั้น สาเหตุหนึ่งก็คงมาจากการสังสมพฤติกรรมและความเคยชินในอดีตนั่นเอง ซึ่งการกระทำในอดีตแม้ผ่านมานานแล้วก็ยังส่งผลให้แก่จิตในปัจจุบันได้ ดังนั้นการศึกษาเรื่องจิตนี้จึงสอดคล้องกับคติความเชื่อเรื่องของกรรมในอดีตที่สามารถส่งผลมาสู่ปัจจุบันในด้านการเป็นความเคยชิน หรือเป็นจิตที่ติดตัวมาสู่ปัจจุบัน ซึ่งหากใช้กระบวนการนี้ในการอธิบายสาเหตุของการที่ปัจเจกบุคคลมีจิตที่แตกต่างกัน ก็จะสามารถให้การยอมรับซึ่งกันและกันได้ในสังคม และนำไปสู่การเคารพซึ่งกันและกัน โดยการยอมรับความแตกต่างของปัจเจกชนได้^{๗๔} ในขณะเดียวกันหลักความเชื่อว่าการสร้างความเคยชินเป็นการส่งผลให้เกิดจิตนั้น หากมองมุมกลับ จิตก็เป็นสิ่งที่ไม่คงที่ เพราะหากเราสร้างความเคยชินใหม่ ย่อมส่งผลให้เปลี่ยนนิสัยพฤติกรรมและจิตใหม่ได้เช่นกัน แม้ต้องใช้ความพยายามและใช้เวลาช่วย

^{๗๐} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๘

^{๗๑} วิสุทธิ.(ไทย) ๑๖๕-๑๗๓.

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๓๓/๗/๕๔๓.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป (ไทย) ๓๓/๗/๕๔๓.

^{๗๔} สุเมธ โสพส, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจิตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์

๒.๔.๒ จริต ๖ มีความสำคัญต่อการเลือกคบคน

ตามที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อต้น ๆ เกี่ยวกับการแบ่งประเภทของบุคคลตามความสัมพันธ์ของจิตนั้น โดยประการแรกทรงแบ่งบุคคลไว้โดยธาตุ เรื่องนี้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญประการหนึ่งต่อการเลือกคบคน โดยพระองค์ทรงตั้งข้อสังเกตว่า บุคคลทั้งหลายในโลกนี้มักคบหากันเพราะมีธาตุที่ตรงกัน คือคนที่มียูปนิสสัย หรือจิตที่คล้ายกันจะมากบหาสมาคมกัน เช่นคนมีปัญญามากมักคบหากับผู้มีปัญญามากด้วยกัน เป็นของธรรมดาที่มีในโลก มีรายละเอียดในจกกรมสูตร พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้พระภิกษุรู้ว่าพระภิกษุมักอยู่รวมกันโดยธาตุ เช่นผู้มีปัญญามากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระสารีบุตร ผู้มีฤทธิ์มากจะอยู่รวมกลุ่มกับพระโมคคัลลานะ ผู้ที่ใฝ่ต่อสุตตะจะอยู่รวมกลุ่มกับพระอานนท์ และผู้มีความปรารถนาลามกจะไปอยู่รวมกลุ่มกับเทวทัต เป็นต้น และทรงสรุปท้ายพระสูตรว่า “แม้ในอดีต แม้ในอนาคต แม้ในปัจจุบันนี้ สัตว์ทั้งหลายก็ได้คบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยแล้ว ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยแล้ว สัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยงาม ได้คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีอริยาศัยงาม”^{๗๕} เรื่องนี้สามารถชี้ให้เห็นว่าคนจิตเดียวกัน หรือลักษณะอุปนิสัยคล้ายกัน ย่อมเลือกที่จะคบหากัน และเราสามารถมองออกเป็นอีกนัยยะหนึ่งก็คือ ถ้าหากเรารู้ลักษณะนิสัยของตนเองว่าเป็นเช่นไร และต้องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่ก็ต้องพาตัวเองไปคบหาสมาคมกับคนเช่นนั้นได้ ถ้าจะพิจารณา ก็คือ หากบุคคลอริยาศัยแล้ว ต้องการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ก็ต้องเลือกคบหากับคนอริยาศัยงาม เป็นต้น

ขอยกตัวอย่างอีกหนึ่งประเด็นของจิตการเลือกคบคนมีความสำคัญ ดังพุทธดำรัส “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่ไม่ควรคบเป็นอย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเลว โดยศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ไม่ควรคบ ไม่ควรเสพ ไม่ควรเข้าไปนั่งใกล้ นอกจากจะเอ็นดูอนุเคราะห์กัน “บุคคลที่ควรคบ... คืออย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นคนเสมอกับตนด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรคบ...เพราะเหตุไร เพราะเราผู้เสมอกับตนด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา จักมีการสนทนากัน เรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา การสนทนานั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์และความผาสุกแก่พวกเรา

“บุคคลที่ควรสักการะ เคารพแล้วคบ.... คืออย่างไร ? บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ยิ่งกว่าเราโดยศีล โดยสมาธิ โดยปัญญา บุคคลเช่นนี้ควรสักการะ เคารพแล้วจึงคบ...เพราะเหตุไร เพราะอาจหวังได้ว่า จักบำเพ็ญศีลขั้น..... สมาธิขั้น..... ปัญญาขั้น..... ที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือจักสนับสนุนศีลขั้น..... สมาธิขั้น..... ปัญญาขั้น..... ที่บริบูรณ์แล้วด้วยปัญญาในที่นั้น ๆ....

^{๗๕} ดูรายละเอียดใน ส.น. (ไทย) ๑๖/๕๕/๑๘๗.

“บุรุษคบคนเลว ย่อมเลวลง คบคนเสมอกัน ย่อมไม่เสื่อมในกาลใด ๆ คบคนที่สูงกว่าย่อมพลันเด่นขึ้น ฉะนั้นจึงควรคบคนที่สูงกว่าตน...”^{๗๖}

พุทธคำรัสดังกล่าวจะเห็นได้ว่าอิทธิพลของคนมีความสำคัญ ดังนั้น การที่เราจะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองให้ได้ผล อาจต้องใช้กระบวนการกล่อมเกล้าของสังคมในการช่วยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้วย ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของจิตต่อการเลือกคบคนให้ตรงกับอริยาสัย เพื่อให้เกิดความราบรื่นในการภาวนา หรือการดำรงชีวิตประจำวัน

๒.๔.๓ จิต ๖ มีความสำคัญต่อการทำความรู้จักตนเอง

มนุษย์เราทุกคนในปัจจุบันนี้นี้น้อยคนนักที่จะรู้จักตนเอง โดยเฉพาะเข้าใจผู้อื่น ปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นกันมากในปัจจุบันเป็นปัญหาที่มีมูลเหตุเบื้องต้นมาจากการมองบุคคลอื่น โดยมิได้มองมาที่ตัวเอง ทำให้ไม่สามารถสื่อความกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เกิดความขัดแย้งขึ้นในสังคม ความพยายามที่ฝ่ายหนึ่งจะขัดแย้งครอบความคิดของตนให้อีกฝ่ายคิด พุด และทำเหมือนกันกับอย่างที่เราต้องการจะให้ เป็น ผลที่ได้คือ เกิดการทะเลาะขัดแย้ง แยกแยก ไม่มีความสามัคคีกัน ในที่สุด เมื่อเราเข้าใจอุปนิสัยและระบบความคิดของตนเองก่อน จึงจะสามารถเข้าใจลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของผู้อื่นได้

จากการที่ได้ศึกษาเรื่องจิต ๖ มาในเบื้องต้น สามารถที่จะนำองค์ความรู้ และข้อสังเกต มาศึกษาเปรียบเทียบกับตนเอง และนำมาวิเคราะห์ตนเองได้ว่า ตนเองจัดอยู่ในบุคคลประเภทใด หากรู้จิตของตนเองอย่างแน่ชัดแล้ว ย่อมสามารถที่จะหาวิธีการที่เหมาะสมในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เป็นข้อบกพร่องของตนเอง และสามารถพัฒนาศักยภาพที่มีให้เกิดประสิทธิผลยิ่ง ๆ ขึ้นไป เป็นการเพิ่มจุดเด่นในด้านพฤติกรรมที่ดั่งงามของตนเองได้ ยกตัวอย่าง เช่น หากเราทราบว่าตนเองเป็นผู้มีโทสจิต เมื่อเห็นความหงุดหงิดเริ่มก่อตัวขึ้นภายในจิตจะได้รับระงับตนเองไว้ก่อน โดยการใช้ทันทันอารมณ์หงุดหงิดนั้น และพยายามระงับไม่ให้ล้นออกมาทางวาจาหรือทางกาย อีกประการหนึ่ง บุคคลใดสามารถที่จะเข้าใจเรื่องของจิต ๖ ได้อย่างถ่องแท้และแตกฉาน โดยสามารถนำไปปฏิบัติได้ จะทำให้บุคคลนั้นเป็นที่เคารพรักและศรัทธาของผู้อื่นเพราะจะรู้วิธีในการปฏิบัติตนทั้งการพูดการแสดงออกต่อคนทุกประเภท ทั้งในระดับสูงกว่า เท่ากัน และต่ำกว่า เป็นการบ่มเพาะนิสัยความเป็นผู้นำที่ดี และเพียงพอต่อความเป็นรากฐานที่มั่นคงและแข็งแกร่งของชีวิตที่มีความสุขและความสำเร็จต่อไป

^{๗๖} เสวีสูตร ดิ.อ. (ไทย) ๔๖๕.

๒.๔.๔ จริต ๖ มีความสำคัญต่อต่อแนวทางการการศึกษาและการปฏิบัติธรรม

ในพระพุทธศาสนา การศึกษาและปฏิบัติธรรมอาจเริ่มได้หลายแนวทาง เช่น บางคนอาจเลือกศึกษาพระปริยัติธรรมก่อน โดยมุ่งเน้นศึกษาพระธรรมหรือหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาให้เกิดความเข้าใจอ่องแท้ เพื่อที่จะเป็นแนวทางในการเลือกวิธีปฏิบัติให้เหมาะสม บางคนเลือกดำเนินแบบสมถกรรมฐาน หรือบางคนเลือกแนวทางวิปัสสนากรรมฐาน โดยเฉพาะเมื่อศึกษาเรื่องจริตประกอบไปด้วยแล้วจะพบว่า การเลือกปฏิบัติให้เหมาะสมกับลักษณะจริตหรือพื้นนิสัยของตนเองนั้นจะทำให้บรรลุเป้าหมายหรือสำเร็จธรรมได้ง่าย ดังที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้แบ่งการเรียนรู้ให้เหมาะกับคนแต่ละจริตดังนี้

- (๑) พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสบอกอสุกถาแก่บุคคล ผู้เป็นราคะจริต
- (๒) ย่อมตรัสบอกเมตตากาวานาแก่บุคคลผู้เป็นโทสะจริต
- (๓) ทรงแนะนำบุคคลผู้เป็นโมหะจริตให้ตั้งอยู่ในการเรียน ในการไต่ถาม ในการฟังธรรมตามกาลอันควร ในการสนทนาธรรมตามกาลอันควร ในการอยู่ร่วมกับครู
- (๔) ย่อมตรัสบอกอานาปานสติแก่บุคคลผู้เป็นวิตกกังวลจริต
- (๕) ย่อมตรัสบอกพระสูตรอันเป็นนิมิตดี ความตรัสรู้ดีแห่งพระพุทธเจ้า ความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรม ความปฏิบัติดีแห่งพระสงฆ์ และศีลทั้งหลายของตน อันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสแก่บุคคลผู้เป็นศรัทธาจริต
- (๖) ย่อมตรัสบอกธรรมอันเป็นนิมิตแห่งวิปัสสนา ซึ่งมีอาการไม่เที่ยง มีอาการเป็นทุกข์ มีอาการเป็นอนัตตา แก่บุคคลผู้เป็นญาณจริต^{๓๓}

จากข้อมูลเบื้องต้นชี้ให้เห็นว่า การศึกษาปริยัติธรรมเป็นสิ่งที่สำคัญและจำเป็นสำหรับผู้มีโมหะจริต การเจริญสมถกรรมฐานมีความจำเป็นแก่ผู้มีราคะจริต(อสุกถากรรมฐาน) การเจริญเมตตากกรรมฐานจำเป็นแก่ผู้มีโทสะจริต การเจริญอานาปานสติ จำเป็นแก่ผู้มีศรัทธาจริต และการเจริญวิปัสสนากรรมฐานเหมาะแก่ผู้มีพุททธิจริต

จากการศึกษาเรื่องของจริต ๖ ทำให้เราสามารถที่จะรู้จักนิสัยและพฤติกรรมของตนเองได้เป็นอย่างดี หากจะปฏิบัติธรรมย่อมสามารถเลือกแนวทางที่เหมาะสมกับจริต รวมทั้งแสวงหาครูอาจารย์ที่ถุกจริต และเลือกอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับจริตตนเอง เพื่อให้เกิดความสบาย และสามารถปฏิบัติภาวนาได้อย่างราบรื่นในที่สุด

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน ขุ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐. , ขุ.จ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

๒.๔.๕ จริต ๖ มีความสำคัญต่อการเลือกสภาวะแวดล้อมให้เหมาะสมกับการปฏิบัติธรรมและในการดำรงชีวิต

บุคคลผู้มีจิตต่างกัน ย่อมมีลักษณะนิสัยและความชอบแตกต่างกันตามไปด้วยเป็นธรรมดา ดังนั้นการที่เรารู้จักจิตของตนเองและผู้อื่นจะสามารถเข้าใจถึงความสำคัญต่อสภาพแวดล้อมที่เป็นปัจจัยอันส่งผลต่อการปฏิบัติธรรม เพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดผลคือการบรรลุธรรมได้ง่ายมากขึ้น สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมนี้ ในทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า สัปปาเย หมายถึง สิ่งที่ดีสบาย สภาพเอื้อ สิ่งที่ดีต่อการอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งที่เหมาะสม อันเกี่ยวเนื่องในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้สมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย^{๗๔} มี ๗ ประการ คือ

(๑) อาวาสสัปปาเย คือ ที่อยู่ที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติจิตภาวนา จะต้องเป็นที่สงบ สงัด ไม่มีผู้คนพลุกพล่าน (มีแสดงไว้ในสติปัฏฐานสูตรว่าได้แก่ ป่า โคนไม้ ที่ว่างจากเรือน^{๗๕}) อาจจะเป็นถ้ำ หรือในป่าที่สงบไม่มีคนพลุกพล่าน ไม่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวก็ใช้ได้ หรือที่ที่เราเห็นว่าสงบแม้ว่ามีผู้คนมากแต่เราไม่ใส่ใจ ที่เช่นนั้นก็จัดเป็นอาวาสสัปปาเยได้

(๒) โจรสัปปาเย คือ ที่ที่เราอยู่อาศัยนั้นไม่ไกลเกินไปนักที่จะไปบิณฑบาตหรือสามารถบิณฑบาตได้อาหารที่สมบูรณ์ไม่อดอยาก

(๓) ภัตตสัปปาเย คือ การพุดคุยที่เหมาะสม เช่น พุดคุยเล่าขานกันแต่ในกถาวัตถุ ๑๐ และพุดแต่พอประมาณข่าวสารและสื่อสารที่เอื้อปัญญา บางแห่งเรียก ฆัมมัสสวนสัปปาเย

(๔) บุคคลสัปปาเย คือ บุคคลที่ถูกกันเหมาะสม เช่น ไม่มีคนร้าย แต่มีท่านผู้ทรงคุณธรรม ทรงภูมิปัญญาเป็นที่ปรึกษาเหมาะใจ

(๕) โภชนสัปปาเย คือ อาหารที่เหมาะสม เช่น ถูกกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ กินได้ง่าย บางแห่งเรียก อาหารสัปปาเย

(๖) อุตุสัปปาเย คือ ดินฟ้าอากาศธรรมชาติแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ไม่หนาวเกินไป ไม่ร้อนเกินไป เป็นต้น

(๗) อิริยาปถสัปปาเย คือ อิริยาปถที่เหมาะสม เช่น บางคนชอบเดินจงกรม บางคนชอบนั่งสมาธิ ตลอดจนการเคลื่อนไหวที่พอดี มีอิริยาปถสมควร

ในทัศนะเรื่องการจัดสภาวะแวดล้อมที่ปรากฏในคัมภีร์วิมุตติมรรค^{๗๖} และวิสุทธิมรรค^{๗๗} จะเน้นการเลือกสภาวะแวดล้อมให้เป็นที่สบายและไม่ ก่อความ จุกอ้อนให้เกิดกิเลส เช่นหาก

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๒๐๕.

^{๗๕} ที.มหา. (บาลี) ๑๐/๓๗๔/๒๔๘.

^{๗๖} คุราลละเอียลใน พระอุปติสสเถระ, วิมุตติมรรค, หน้า ๕๘- ๖๒.

^{๗๗} คุราลละเอียลใน วิสุทธิ.(ไทย) ๑๗๘-๑๘๒.

เป็นพวกโทสจริตก็อย่าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมที่จะทำให้โมโหง่าย จึงต้องจัดสิ่งแวดล้อมให้ดีที่จะเอื้อให้เกิดความสบายใจไม่หงุดหงิด หากเป็นพวกราคะจริตก็อย่าไปอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ก่อความกิเลสให้ติดอกติดใจจนมีราคะเยื่อใยง่าย ๆ การจัดสภาพแวดล้อมของคนราคะจริตจึงต้องจัดให้อยู่ในที่เรียบง่ายไม่พิถีพิถันมากเป็นต้น แต่กระนั้นก็ตาม การจัดสภาพแวดล้อมอาจนำไปใช้สำหรับดึงดูดความสนใจในเบื้องต้นได้ เช่น ในกรณีที่พระเจ้าพิมพิสารรู้ว่าพระนางเขมามีราคะจริต ก็ได้แต่งกลอนพรรณนาความงามของเวฬุวันมหาวิหารให้พระนางสนใจที่จะไปเที่ยวชมวิหาร หรือกรณีตัวอย่างในเรื่องศิษย์ของพระสารีบุตร ซึ่งท่านเป็นบุคลลราคะจริต เมื่อพระสารีบุตรให้เจริญอุสภกรรมฐานเพื่อไม่ให้ยึดติดกับรูปที่สวยงาม กลับไม่สามารถเจริญกรรมฐานได้ แต่ เมื่อพระพุทธเจ้าประทานดอกบัวให้ กลับทำให้ใจท่านเบิกบาน จิตจึงเกิดสมาธิได้ง่าย และสามารถบรรลุธรรมได้อย่างรวดเร็ว เป็นต้น^{๔๒}

๒.๔.๖ จริต ๖ มีความสำคัญต่อการการบรรลุธรรม

เรื่องราวของพระสาวกในสมัยพุทธกาลแสดงให้เห็นว่าจริตนั้นมีความสำคัญมากในการที่จะคัดเลือกหรือหาแนวทางในการปฏิบัติธรรมให้เหมาะสมกับลักษณะของจริตหรือพื้นนิสัยของแต่ละบุคคล เพื่อเป็นหนทางแห่งการบรรลุธรรมได้ง่าย เช่น

กรณีของท่านพระวัคคลิเป็นคนที่มีราคะจริตและโมหะจริต คือเป็นคนหลงในความสวยงามเห็นอะไรก็มักชื่นชมหลงใหลไร้เหตุผลในการพิจารณา เอาแต่อารมณ์ของตนเป็นใหญ่ เมื่อท่านได้พบพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เห็นพระวรกายอันสง่างามของพระองค์ก็เกิดความรักใคร่และชื่นชมอยากจะได้พบเห็นพระองค์ อยู่ตลอดเวลา จึงตัดสินใจออกบวชด้วยหวังว่า ถ้าบวชแล้วจะได้อยู่ใกล้ชิดและได้ติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปได้ทุกที่จะได้ เห็นพระองค์อยู่ตลอดเวลา เมื่อท่านบวชแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จไปในที่ใดก็ตามท่านก็จะตามไป ทุกที่ เพื่อจะได้เฝ้าดูพระองค์ จนพระพุทธเจ้าต้องคอยดักเตือนท่านอยู่บ่อย ๆ แม้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงแนะนำห้ามปรามพระวัคคลิสักเท่าใดก็ตาม ท่านก็ยังคงเฝ้าติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่ตลอดเวลาหาเชื้อฟุ้งไม่ จนในวันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรแล้วที่จะสอนให้ ท่านได้บรรลุธรรม จึงทำที่จับไล่พระวัคคลิให้ออกไปให้พ้นอย่ามาเฝ้าดูพระองค์อีก พระวัคคลิถูกพระผู้มีพระภาคเจ้าจับไล่เช่นนั้นก็เกิดความน้อยใจและเสียใจ เป็นอย่างมาก ได้เดินออกจากวัดเวฬุวันไปยังเขาคิณชุกกุเพื่อกระโดดเขาหวังให้ตายลงไป ในขณะที่ท่านกำลังโดดเขานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงปรากฏกายให้พระวัคคลิเห็นพร้อมทั้งเหยียดพระกรให้ พระวัคคลิจับ และตรัสปลอบใจว่า

^{๔๒} สุเมธ โสพต, “การศึกษาเครื่องมือจำแนกจริตที่เหมาะสมในการเจริญสติปัฏฐาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๐.

“มาเถิดวักกลี เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงแลดูตถาคต
เราจักยกเธอเหมือนดังความชูชงขึ้นจากเปือกตม

มาเถิดวักกลี เธออย่าได้กลัวเลย เธอจงแลดูตถาคต
เราจักยกเธอผู้เปรียบดังพระจันทร์อันราหูจับแล้วนั้นขึ้นเอง”

พระวักกลีเมื่อได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าอีกครั้ง ด้วยความรักที่มีต่อพระองค์และเมื่อได้รับการ
ปลอบใจด้วยถ้อยคำอันหวานก็หาย น้อยใจและเกิดความปีติใจขึ้นมาแทนที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ทรงแสดงธรรมสอนให้ท่านพิจารณาว่า

“อันภิกษุผู้มากด้วยความปรารถนาเลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา บรรลุแล้วซึ่งบทอัน
สงบยอมเข้าไปสงบแห่งสังขารอันเป็นสุข”

ท่านวักกลีได้พิจารณาไปตามคำสอนของพระพุทธองค์ ในที่สุดท่านก็ได้บรรลุ
อรหัตตผล ณ ที่เชิงผาตนเอง

ซึ่งจะเห็นได้ว่าการบรรลุธรรมในพุทธศาสนานั้นบางครั้งอาจดูเหมือนยากมากเมื่อยังหา
กรรมฐานที่เหมาะสมกับจริตไม่ได้ แต่การบรรลุธรรมกลับเป็นเรื่องง่ายหากได้ปฏิบัติตามกรรมฐานที่ถูก
จริต จากประเด็นดังกล่าวนี้จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า เรื่องจิตนั้นมีสำคัญมากในแง่ฐานะที่
ช่วยจัดองค์ประกอบให้เหมาะสมในการบรรลุธรรม อันได้แก่องค์ประกอบด้านต่างๆ เช่น การ
เลือกกรรมฐานที่เหมาะสม การเลือกสิ่งแวดล้อม การเลือกครูอาจารย์ การเลือกคบมิตร เป็นต้น

**๒.๔.๗ จริต ๖ มีความสำคัญในแง่ของการเลือกแนวทางประกาศศาสนาของ
พระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน**

จากการศึกษาเรื่องราวของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล จะเห็นได้ว่าพระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงเป็นผู้มีความสามารถในการจำแนกแยกแยะบุคคลตามจริต รวมทั้งอุปนิสัยของสัตว์โลก
และพิจารณาดูด้วยพระองค์เองแล้วเห็นว่ายังมีผู้ที่สามารถรู้ตามพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ได้อยู่ จึง
ทำให้ทรงตัดสินใจที่จะออกประกาศพระศาสนา ด้วยเหตุนี้เอง การประกาศศาสนาของพระ
พุทธองค์ จึงไม่ได้ต้องการให้ สัตว์โลกทั้งมวลหรือคนทั้งหมดทุกคน มานับถือพระพุทธศาสนา แต่
ทรงเห็นตามความเป็นจริงจากการที่พระพุทธองค์ทรงตรวจดูอุปนิสัยสัตว์โลกแล้ว จึงเห็นสัตว์
ทั้งหลายดุจดั่งบัว ๓ เหล่าคือ (๑) ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ (๒) อยู่เสมอน้ำ (๓) บางดอกอยู่พ้นน้ำ
ไม่แต่น้ำ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีฐิในดวงตาน้อย มีฐิในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์
อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก จึงได้ตัดสินพระทัยที่จะประกาศ
พระศาสนา เนื่องด้วยสัตว์ที่มีอุปนิสัยที่จะรู้ตามได้พอมีอยู่^{๔๓} มีคนบางจำพวกจะเข้าไจธรรมะได้

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐/๑๕.

อย่างรวดเร็ว คนบางจำพวกจะเข้าใจธรรมะได้ช้า คนบางจำพวกต้องอาศัยความพากเพียรพยายาม และจะต้องเหลือคนบางส่วนที่ “ไม่สามารถ” จะแนะนำสั่งสอนได้เลย จึงทรงประกาศศาสนาด้วยความกรุณา โดยเลือกเฟ้นในการประกาศศาสนาให้กับผู้ที่อยู่ในข่ายที่สามารถโปรดได้ ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งตรัสรู้ใหม่ๆ ทรงพิจารณาเห็นถึงอุปนิสัยแห่งอาฬารดาบส และอุทกดาบส เพราะท่านทั้งสองเป็นบัณฑิต ฉลาด เฉียบแหลม มีปัญญา มีรู้คิดในคาน้อยมานาน หากได้ฟังธรรมจะสามารถรู้ตามได้ อย่างฉับพลัน แต่ท่านดาบสทั้งสองได้เสียชีวิตแล้ว จึงทรงเล็งเห็นปัญจวัคคีย์ว่าสามารถจะรู้ธรรมได้อย่างฉับพลันเช่นเดียวกัน แม้จะอยู่ไกลถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แต่ก็ทรงตัดสินใจที่จะเสด็จไปโปรดเป็นกลุ่มแรก จะเห็นได้ว่าการที่พระพุทธองค์ประกาศพระศาสนานั้น ทรงเปิดโอกาสให้กับทุกคนให้เลือกในการนับถือได้อย่างอิสระเสรี และไม่เป็นศัตรูกับศาสนาใด โดยทรงเป็นมิตรกับบุคคลทุกศาสนา

นอกจากที่พระพุทธองค์จะทรงวางแนวทางการประกาศพระพุทธศาสนาให้กับบุคคลแล้ว ยังทรงวางแนวทางสำหรับพระภิกษุผู้เป็นสาวก ที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไปในเบื้องหน้า จนมาถึงยุคปัจจุบันนี้ มีรายละเอียดในปาณียังคสูตร โดยทรงกำหนดลักษณะหรือองค์ของพระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียรให้เหมาะสมกับพระธรรมวินัย มี ๕ ประการ คือ

(๑) เป็นผู้มีความศรัทธา เชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า คือเชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิชชาและจรณะเป็นผู้รู้แจ้งโลก เป็นผู้สามารถฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยม ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

(๒) เป็นผู้มีความอาพาธน้อย มีโรคเบาบาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร

(๓) เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยาทของตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในพระศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย

(๔) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลกรรม และเพื่อให้กุศลธรรมเกิดมีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

(๕) เป็นผู้มีความปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับเป็นธรรมดา ชำแรกกิเลส ให้ถึงความหมดไปแห่งทุกข์โดยชอบ^{๔๔}

ถ้าพิจารณาข้อมูลในเบื้องต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงกำหนดลักษณะของภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร โดยมีรากฐานมาจากจิตทั้ง ๖ ประเภท เพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติธรรมของภิกษุให้ง่ายต่อการปฏิบัติจนนำไปสู่ขั้นสำเร็จมรรคผล อันเป็นแนวทางแห่งการสืบต่อและเป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา

^{๔๔} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓/๕๒.

๒.๕ บทสรุปเรื่องจรีต ๖

การศึกษาเรื่องจรีต ๖ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่า มีร่องรอยความเป็นมาตั้งแต่ในสมัยพุทธกาล โดยเริ่มต้นจากการที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ธรรมใหม่ ๆ พระองค์ทรงเห็นว่าพระธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นเป็นธรรมที่ละเอียดประณีตยากที่จะมีผู้ใคร่เห็นตาม จึงทรงมีพระทัยชวนชวนน้อยในการที่จะประกาศธรรมของพระองค์ ท้าวสัทหมบตีพรหมได้ทราบความคำริเช่นนั้น จึงได้เข้าไปกราบทูลอาราธนาให้ทรงโปรดแสดงธรรม พระองค์ทรงพิจารณาถึงอุปนิสัยของสัตว์แล้วเห็นว่า ยังมีผู้ที่พอจะรู้ตามอยู่ได้บ้าง และมนุษย์แต่ละคนนั้นมีความแตกต่างกัน บางคนมีความสารถที่จะเรียนรู้ได้เร็ว บางคนมีความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ช้า ต้องใช้ความเพียรพยายาม และบางคนยังไม่พร้อมหรือไม่สามารถที่จะเรียนรู้ได้ จึงทรงตัดสินพระทัยที่จะประกาศพระศาสนา ผลต่อมาก็คือ ทำให้เกิดพระอรหันตสาวกขึ้นอย่างมากมาย ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

หลักฐานที่สำคัญอย่างหนึ่งซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกอย่างชัดเจน คือ พระสารีบุตรได้กล่าวยกย่องพุทธคุณ เรื่องพระผู้มีพระภาคทรงมีพระจักษุแจ่มแจ้งด้วยพุทธจักขุนี้ ว่า “พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่ (๑) บุคคลนี้มีราคะจรีต (๒) บุคคลนี้มีโทสะจรีต (๓) บุคคลนี้มีโมหะจรีต (๔) บุคคลนี้มีวิตกจรีต (๕) บุคคลนี้มีสัทธาจรีต (๖) บุคคลนี้มีญาณจรีต ...”^{๔๕} ซึ่งได้กล่าวถึงจรีต ๖ ไว้อย่างชัดเจน ทำให้ต่อมาภายหลังได้มีคัมภีร์ชั้นหลังที่รจนาขึ้นกล่าวอธิบายขยายความหมายของจรีต ๖ ประเภทนี้เป็นจำนวนมาก ซึ่งได้แก่ คัมภีร์วิมุตติมรรค คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธรรมมัตถลังคหะ และคัมภีร์ปรมัตถทีปนี ได้อธิบายรายละเอียดเรื่องของจรีต ๖ ให้ลึกกลงไปถึงสาเหตุความแตกต่างของจรีต ลักษณะเฉพาะของแต่ละจรีต รวมไปถึงแนวทางของการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญกรรมฐานที่เหมาะสมของจรีตแต่ละประเภท

จรีต ๖ มีความสำคัญหลายประการตามที่ได้กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า (๑) มีความสำคัญต่อความเชื่อในเรื่องเกี่ยวกับอดีตกรรมและการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่ โดยพบว่าจรีต ๖ มีผลมาจากความเคยชินในอดีตและแต่ละคนสามารถเปลี่ยนจรีตได้หากได้รับการฝึกฝนที่ถูกต้อง (๒) มีความสำคัญต่อการเลือกคบคน (๓) มีความสำคัญต่อการทำความรู้จักตนเอง (๔) มีความสำคัญต่อการเลือกสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมต่อการปฏิบัติธรรมและในการดำรงชีวิต (๕) มีความสำคัญต่อการบรรลุธรรม (๖) มีความสำคัญต่อการเลือกแนวทางประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

^{๔๕} บ.ม.(ไทย) ๒๕/๑๕๖/๔๓๐ , บ.จ.(ไทย) ๓๐/๘๕/๓๐๔.

จากการที่ได้ศึกษาค้นคว้าในเรื่องของจริต ๖ ที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา พอสรุปได้ว่า จริต ๖ นั้น พระพุทธเจ้าแบ่งไว้เพื่อประโยชน์ในการฝึกสอน การที่พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกประเภทของหมู่มนุษย์ออกเป็นกลุ่ม ๆ โดยใช้หลายกฎเกณฑ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับโอกาสและสถานการณ์ในการจำแนกประเภท โดยเมื่อทรงแบ่งบุคคลเป็นหลายประเภทแล้ว ย่อมทรงแนะนำแนวทางและพร่ำสอนด้วยวิธีที่แตกต่างกันออกไปตามจิตนิสัย พื้นเพ ความแก่กล้าของอินทรีย์ ของบุคคลประเภทนั้นๆ แล้วมุ่งเน้นที่ใช้แนวทางในการปฏิบัติธรรมหรือการเจริญกรรมฐาน เพื่อเป็นหนทางแห่งการพัฒนาศักยภาพทางปัญญาของบุคคลเป็นหลักใหญ่ อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาดังๆ ในการดำเนินชีวิตโดยใช้หลักพุทธธรรมและการปฏิบัติธรรม

ซึ่งในส่วนของการปฏิบัติธรรมตามหลักของพระพุทธศาสนานั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอรายละเอียดในบทต่อไป